

Marek Florek

Wyniki badań archeologicznych prowadzonych przy kościele p.w. św. Jakuba i dawnym klasztorze dominikanów w Sandomierzu w latach 1990—1992

W związku z prowadzonymi w ostatnich latach robotami konserwatorskimi i rekonstrukcyjnymi zespołu kościelno-klasztornego, podjęto także badania archeologiczne, których zadaniem było przede wszystkim dostarczenie danych do opracowania wytycznych konserwatorskich do

prac projektowych⁴¹. Badania realizowano w 2 etapach: w roku 1990 objęto nimi południową część dawnego czworoboku klasztornego, natomiast w latach 1991—1992 podjęto prace wykopaliskowe wewnątrz kościoła oraz nadzory archeologiczne nad odkrywkami budowlanymi przy fundamentach (rys. 1). Równolegle prowadzono badania architektoniczne zachowanych skrzydeł klasztornych². Wszystkie te prace przyniosły bardzo wiele nowych danych dotyczących zespołu kościelno-klasztornego, chronologii, zakresu przekształceń i przebudów a także topografii średniowiecznego Sandomierza. Zmuszą one badaczy do podjęcia na nowo problematyki kościoła św. Jakuba i klasztoru dominikanów w Sandomierzu.

Niniejsze sprawozdanie ma charakter wstępny i nie zawiera m.in. analizy materiałów ruchomych wydobytych w trakcie prac. Pominięto także wyniki badań architektonicznych, o ile nie są one związane ściśle z problematyką archeologiczną. Natomiast skoncentrowano się na analizie obiektów nieruchomych, głównie murów i nawarstwień im towarzyszących.

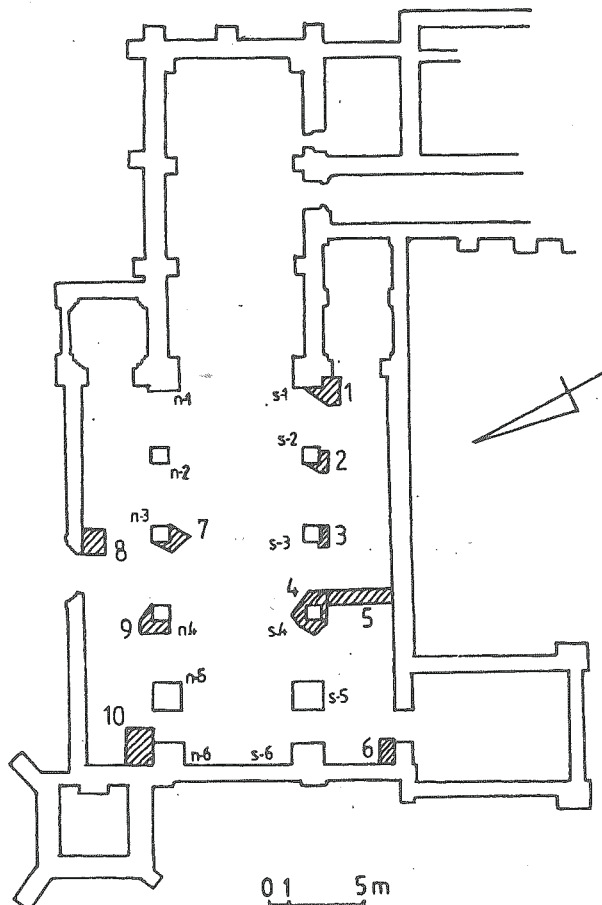
WYNIKI BADAŃ

Wykop I/90

Wykop o wymiarach (ryc. 3) 10 × 17 m, przylegający od strony zachodniej do piwnicy „na jednym filarze” w południowo-wschodnim narożniku zespołu klasztornego. Celem było odsłonięcie i rozpoznanie murów nieistniejącej części klasztornej, określenie ich stanu, chronologii, wzajemnych relacji przestrzennych, podziałów wewnętrznych tej części klasztoru, poziomów użytkowych, zarówno wewnątrz jak i na zewnątrz budynku oraz ustalenie głębokości zalegania calca. Zamierzenia te zrealizowano jedynie częściowo. Przekopano 3 działki — B, C, D, oraz odsłonięto korony fragmentów murów z działki A.

Działka B

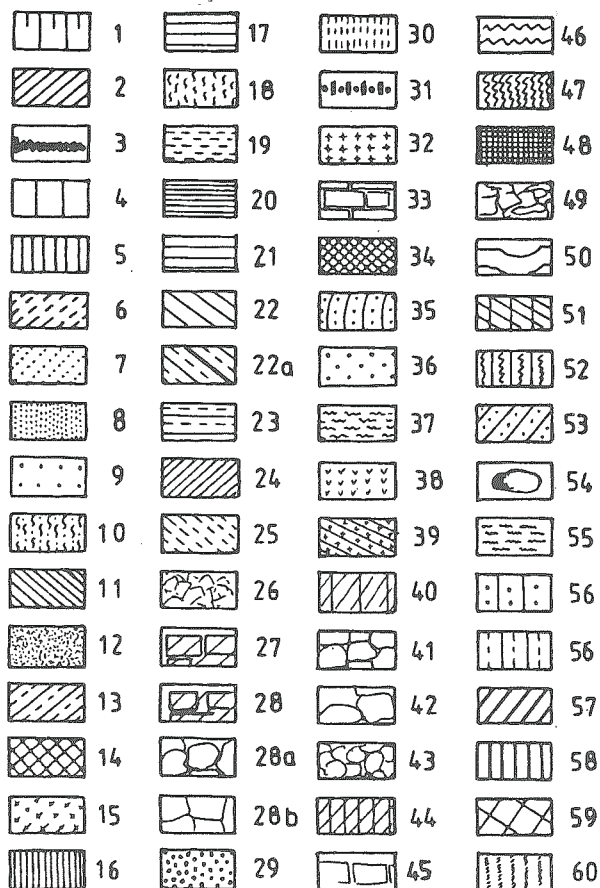
Działkę o wymiarach 3,5 × 7 m eksplorowano do głębokości 170 cm poniżej obecnego poziomu (do 167,90 m npm). W żadnej części wykopu nie dotarto do calca. Układ warstw kulturowych był zaburzony przez 2 wykopy pod rury wodociągowe, sięgające do głębokości 140 cm i 170 cm poniżej współczesnego poziomu, oraz duży wkop pod rurę kanalizacyjną odprowadzającą wodę

Ryc. 1. Sandomierz — kościół św. Jakuba. Lokalizacja wykopów wewnątrz kościoła

Abb. 1. Sandomierz — Sankt-Jakub-Kirche. Lokalisierung der Freilegungen im Inneren der Kirche

Рис. 1. Садномеж — костёл св. Иакова. Локализация карьеров внутри костёла

Ryc. 2. Oznaczenia graficzne warstw i obiektów do ryc. 3—12

1 — 2 siwoszary humus przemieszany z drobnym gruzem; 2 — szaroczarny humus; 3 — zaprawa wapienna i bardzo drobny gruz wapienno-ceglany; 4 — żółtoszary less z drobnym gruzem ceglany; 5 — siwy less z drobnym gruzem; 6 — siwy less z niewielką ilością gruzu; 7 — żółtoszary przemieszany less; 8 — żółtobrnatny przemieszany less; 9 — szarobrnatny less z dużą ilością gruzu; 10 — ciemnożółty przemieszany less; 11 — grudki zaprawy wapiennej 12 — żółty less z domieszką bardzo drobnego gruzu ceglano-ceglanego; 13 — siwożółty less przemieszany z gruzem; 14 — gruz kamienny przemieszany z zaprawą wapienną; 15 — siwożółty less z okruchami węgla drzewnego; 16 — jasnożółty przemieszany less; 17 — jasnożółty less przemieszany ze zlasowaną zaprawą wapienną; 18 — jasnożółty calec lessowy; 19 — siwo-brunatny less z okruchami węgla drzewnego; 20 — siwy less przemieszany z drobnym gruzem; 21 — siwy less przemieszany z drobnym i średnim gruzem; 22 — szarobrnatny less z dużą ilością gruzu kamiennego; 22a — siwo-brunatny less z gruzem kamiennoceglany; 23 — szarosiuwy przemieszany less z niewielką ilością gruzu ceglano-ceglanego; 24 — ciemno-brunatny less przemieszany z drobnym gruzem; 25 — gruz kamienny; 26 — gruz ceglano-kamienny zalany zaprawą wapienną — ława fundamentowa; 27 — mur ceglany z nielicznym dodatkiem kamieni (mur III); 28 — mur ceglany budynku południowego klasztoru (mury I i V); 28a — mur kamienny — fundament przypory prezbiterium; 28b — mur kamienny — fundament prezbiterium;

29 — jasny less przemieszany z drobnym gruzem ceglany; 30 — brunatnoczarna ziemia z gruzem i dużą ilością ceramiki; 31 — czarnosiwa ziemia z drobnymi okruchami węgla drzewnego; 32 — brunatny less z zeszkliwionymi odpadami ceglany; 33 — „mur” z niewypalonych cegieł łączonych czystym lessom; 34 — gruz kamiennowapienny; 35 — żółtobrnatny less z gruzem ceglany i pojedynczymi dużymi fragmentami cegieł; 36 — szarożółty less z grubym gruzem ceglany; 37 — warstwony czarnobrnatny i żółty less; 38 — szarobrnatny less z dużą ilością fragmentów naczyń szklanych; 39 — gruz ceglany; 40 — drobny i średni gruz kamienny; 41 — mur z drobnych kamieni i pojedynczych fragmentów cegieł; 42 — mur z dużych nieobrobionych kamieni; 43 — kanał z kamieni łączonych zaprawą wapienną; 44 — siwy przemieszany less; 45 — mur ceglany; 46 — żółtobrnatny less przemieszany z humusem i bardzo drobnym gruzem; 47 — żółty less przemieszany z dużą ilością szarosiuwego humusu; 48 — szarosiuwy przemieszany less; 49 — mur z nieregularnych kamieni obficie zalanych zaprawą wapienną; 50 — płyta betonowa; 51 — jasny less przemieszany z dużą ilością gruzu ceglano-kamiennego i zaprawy wapiennej; 52 — szarosiuwy „udeptany” less; 53 — jasny less z drobnymi okruchami cegły; 54 — pojedyncze duże kamienie; 55 — ciemnożółty less z drobnymi okruchami cegieł; 56 — jasny less ze smugami spalenizny i drobnymi okruchami cegieł; 56a — jasny less ze smugami spalenizny; 57 — szary przemieszany less z nielicznym drobnym gruzem; 58 — szary less przemieszany z żółtym piaskiem; 59 — jasny żółtosiuwy less z niewielką ilością gruzu; 60 — czarna ziemia z drobnym gruzem

Abb. 2. Graphische Bezeichnungen der Schichten und Objekte zu den Abb. 3—12.

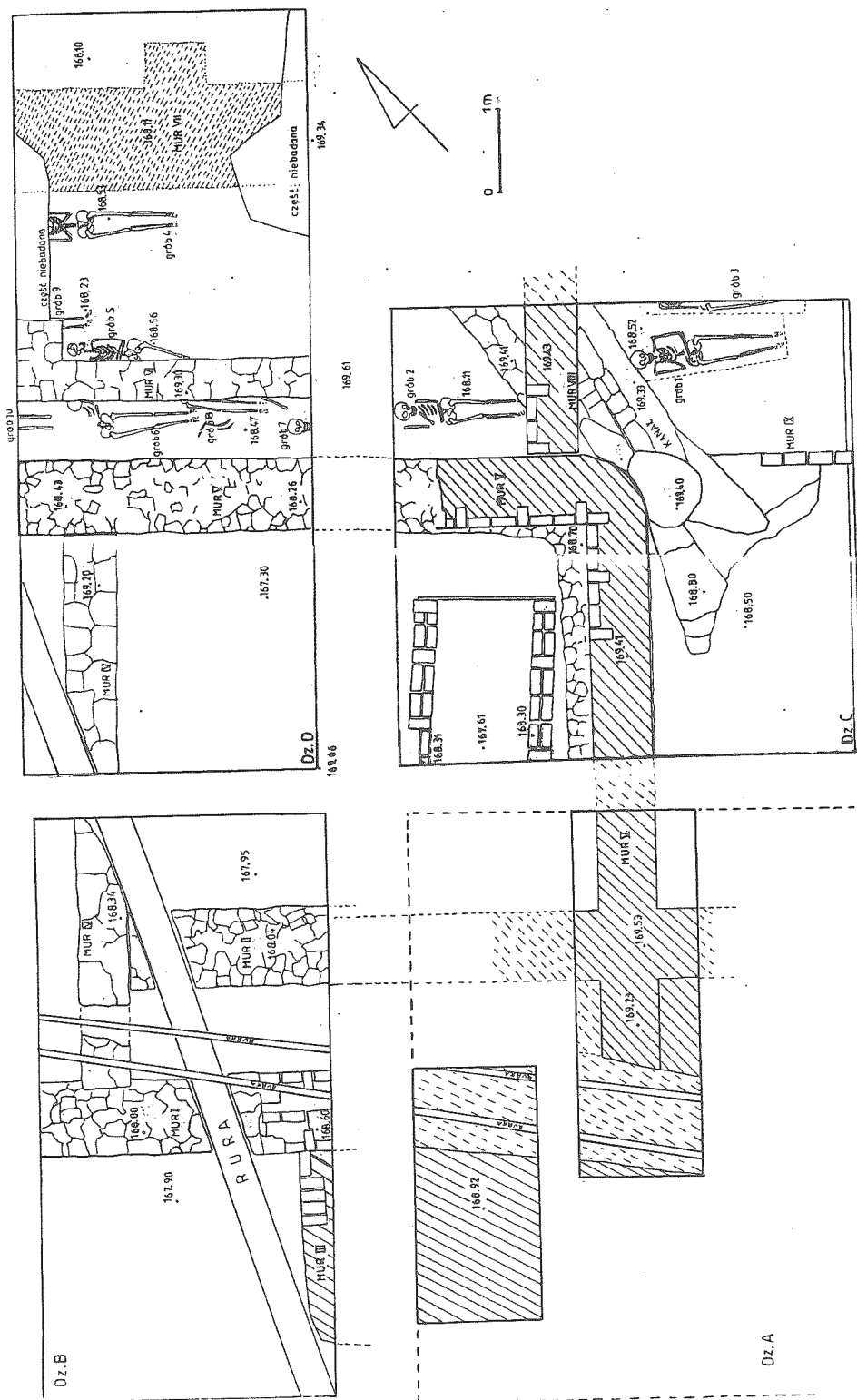
1 — grauer Humus mit Kleinschutt vermisch; 2 — grauschwarzer Humus; 3 — Kaolkmörtel und feiner Kalk-Ziegel-Schutt; 4 — gelbgrauere Löß mit kleiziegelschutt; 5 — grauer Löß mit Kleingrus; 6 — grauer Löß mit kleiner Schuttmenge; 7 — gelbgrauer vermischter Löß; 8 — gelbbrauner vermischter Löß; 9 — graubrauner Löß mit großer Schuttmenge; 10 — dunkelgelber vermischter Löß; 11 — Kalkmörtelklumpchen; 12 — gelber Löß mit Beimischung von feinem Ziegelschutt; 13 — graugelber Löß mit Schutt vermisch; 14 — Steinschutt mit Kalkmörtel vermisch; 15 — graugelber Löß mit Braunkohlebruchstücken; 16 — hellgelber vermischter Löß; 17 — hellgelber Löß mit gelöschtem Kalkmörtel; 18 — hellgelber gewachsener Lößboden; 19 — graubrauner Löß mit Braunkohlebruchstücken; 20 — grauer Löß mit Kleinschutt vermisch; 21 — grauer Löß mit Klein- und Mittleschutt vermisch; 22 — graubrauner Löß mit großer Steinschuttmenge; 22a — graubrauner Löß mit Stein-Ziegel-Schutt; 23 — grauer vermischter Löß mit kleiner Ziegelschuttmenge; 24 — dunkelbrauner Löß mit Kleinschutt ver-

mischt; 25 — Steinschutt; 26 — Ziegel-Stein-Schutt mit Kalkmörtel vergossen — Streifenfundament; 27 — Ziegelmauer mit geringem Steinzusatz (Mauer III); 28 — Ziegelmauer des südlichen Klostergebäudes (Mauer I und V); 28a — Steinmauer Strebepfeilerfundament des Presbyteriums; 28b — Steinmauer — Presbyteriumfundament; 29 — heller Löß mit Kleinziegelschutt vermischt; 30 — braunschwarzer Boden mit Schutt und großer Keramikmenge; 31 — schwarzgrauer Boden mit kleinen Braunkohlebruchstücken; 32 — brauner Löß mit verglasten Ziegelabfällen; 33 — „Mauer“ aus nicht gebrannten Ziegeln mit reinem Löß verbunden; 34 — Stein-Kalk-Schutt; 35 — gelbbraune Löß mit Ziegelschutt und vereinzelt großen Ziegelbruchstücken; 36 — graugelber Löß mit grobem Ziegelschutt; 37 — geschichteter schwarzbrauner und gelber Löß; 38 — graubrauner Löß mit großer Menge von Glasgefäßbruchstücken; 39 — Ziegelschutt; 40 — Klein- und Mittelsteinschutt; 41 — Mauer aus kleinen Steinen und einzelnen Ziegelbruchstücken; 42 — Mauer aus großen unbearbeiteten Steinen; 43 — Kanal aus mit Kalkmörtel verbundenen Steinen; 44 — grauer vermischter Löß; 45 — Ziegelmauer; 46 — gelbbrauner Löß mit Humus und Feinschutt vermischt; 47 — gelber Löß mit großer Menge graues Humus vermischt; 48 — grauer vermischter Löß; 49 — Mauer aus irregulären Steinen mit Kalkmörtel vergossen; 50 — Betonplatte; 51 — heller Löß mit großer Menge von Ziegel-Stein-Schutt und Kalkmörtel vermischt; 52 — grauer „ausgetreter“ Löß; 53 — heller Löß mit kleinen Ziegelbruchstücken; 54 — einzelne große Steine; 55 — dunkelgelber Löß mit kleinen Ziegelbruchstücken; 56 — heller Löß mit Streifen des Verbrannten und kleinen Ziegelbruchstücken; 56a — heller Löß mit Streifen des Verbrannten; 57 — grauer vermischter Löß mit wenig Kleinschutt; 58 — grauer Löß mit hellem Sand vermischt; 59 — heller gelbgrauer Löß mit kleiner Schuttmenge; 60 — schwarzer Boden mit Kleinschutt

Рис. 2. Графические обозначения слоёв и объектов и рос. 3—12

1 — сиосерый гумус, перемешанный с мелким щебнем; 2 — серо-чёрный гумус; 3 — известковый раствор и очень мелкий известково-кирпичный щебень; 4 — жёлто-серый лёсс с мелким кирпичным щебнем; 5 — сизый лёсс с мелким щебнем; 6 — сизый лёсс с небольшим количеством щебня; 7 — жёлто-серый перемешанный лёсс; 8 — жёлто-бурый перемешанный лёсс; 9 — серо-бурый лёсс с большим количеством щебня; 10 — тёмножёлтый перемешанный лёсс; 11 — комки известкового раствора; 12 — жёлтый лёсс с примесью очень мелкого кирпичного щебня; 13 — сизо-жёлтый лёсс, перемешанный со щебнем; 14 — каменный щебень, перемешанный с известковым раствором; 15 — сизо-жёлтый лёсс с обломками древесного угля; 16 — светложёлтый перемешанный лёсс; 17 — светло-жёлтый лёсс, перемешанный с гашеным известковым раствором; 18 — светложёлтый лёсс; 19 — сизо-бурый лёсс с обломками древесного угля; 20 — сизый лёсс, перемешанный с мелким щебнем; 21 — сизый лёсс, перемешанный с мелким и средним щебнем; 22 — серо-бурый лёсс с гольшим количеством каменного щебня; 22a — сизо-бурый лёсс с каменно-кирпичным щебнем; 23 — серо-сизый перемешанный лёсс с небольшим количеством кирпичного щебня; 24 — тёмнобурый лёсс, перемешанный с мелким щебнем; 25 — каменный щебень; 26 — кирпично-каменный щебень, залитый известковым раствором — фундаментная скамья; 27 — кирпичная стена с немногочисленным добавлением камней (стена III); 28 — кирпичная стена южной застройки монастыря (стены I и V); 28a — каменная стена — фундамент подпорки презбитерия; 29 — светлый лёсс, перемешанный с мелким кирпичным щебнем; 30 — буро-чёрная земля со щебнем и большим количеством керамики; 31 — чёрно-сизая земля с мелкими обломками древесного угля; 32 — бырый лёсс со глазурированными кирпичными осадками; 33 — „стена“ из выжигаемых кирпичей, соединённых чистым лёссом; 34 — каменно-известковый лёсс; 35 — жёлто-бурый лёсс с кирпичным щебнем и отдельными крупными фрагментами кирпичей; 36 — серо-жёлтый лёсс с крупным кирпичным щебнем; 37 — слоённый чёрно-бурый и жёлтый лёсс; 38 — серо-бурый лёсс с большим количеством фрагментов стеклянных сосудов; 39 — кирпичный щебень; 40 — мелкий и средний каменный щебень; 41 — стена из мелких камней и отдельных фрагментов кирпичей; 42 — стена из крупных необработанных камней; 43 — канал из камней, соединённых известковым раствором; 44 — сизый перемешанный лёсс; 45 — кирпичная стена; 46 — жёлто-бурый лёсс, перемешанный с гумусом и очень мелким щебнем; 47 — жёлтый лёсс, перемешанный с большим количеством серо-сизого гумуса; 48 — серо-сизый перемешанный лёсс; 49 — стена из нерегулярных камней, обильно залитых известковым раствором; 50 — бетонная плита; 51 — светлый лёсс, перемешанный с большим количеством кирпично каменного щебня и известкового раствора; 52 — серо-сизый „утопатный“ лёсс; 53 — светлый лёсс с мелкими обломками кирпича; 54 — отдельные крупные камни; 55 — тёмножёлтый лёсс с мелкими обломками кирпича; 56 — светлый лёсс с полосами гари и мелкими обломками кирпича; 56a — светлый лёсс с полосами гари; 57 — серый перемешанный лёсс с немногочисленным мелким щебнем; 58 — серый лёсс, перемешанный с жёлтым песком; 59 — светлый жёлто-сизый лёсс с небольшим количеством щебня; 60 — чёрная земля с мелким щебнем

Ryc. 3. Sandomierz — zespół kościoła św. Jakuba. Wykop I/90 — plan odkrytych reliktyw
 Abb. 3. Sandomierz — Sankt-Jakub-Kirchenkomplex. Ausgrabung I/90, Plan freigelegter Relikte
 Рис. 3. Садномеж — костёл св. Иакова. I/90 план открытых реликтов

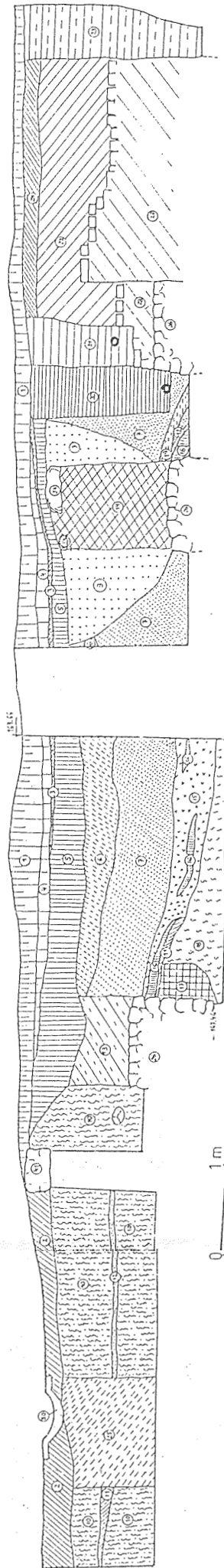

Рис. 4 Sandomierz — zespół kościoła św. Jakuba. Wykop I/90, dz. B, D — profil wschodni
 Abb. 4. Sandomierz — Sankt-Jakub-Kirchenkomplex. Ausgrabung I/90, dz. B, östliches Profil

Рис. 4. Садномеж — костёл св. Иакоба. I/90, восточный профиль

- deszczową ze studzienek w wirydarzu, sięgający do głębokości 180—190 cm. W wykopie stwierdzono pozostałości 3 murów ceglanych i 1 muru kamiennego (ryc. 3):
- mur I — o przebiegu wschód—zachód, zachowany w części wschodniej wykopu w postaci ceglano-kamiennego fundamentu do wysokości około 60 cm, posadowionego na ławie fundamentowej zbudowanej z gruzu ceglano-kamiennego, natomiast w pozostałej części działki jedynie w postaci ławy fundamentowej oraz negatywu po części rozebranej, widocznego m.in. w profilu wykopu. Mur ten należy interpretować, jako ścianę południową XIII-wiecznego budynku klasztornego.
- mur II — o przebiegu wschód—zachód równoległy do muru I, zarejestrowany w postaci ławy fundamentowej zbudowanej z gruzu ceglano-kamiennego oraz negatywu widocznego w profilu wschodnim wykopu. Mur II znajdował się na przedłużeniu południowej (zewewnętrznej) ściany piwnicy „na jednym filarze” i dochodził do prostopadłego do niego muru IV, z którym jednak nie był przewiązany. Przedłużenia muru II dalej w kierunku zachodnim nie stwierdzono, także w postaci negatywu. Mur ten, identyczny jak mur I także należy łączyć z XIII-wiecznym południowym budynkiem klasztornym.
- mur III — ceglany, z niewielkim udziałem kamienia, prostopadły do muru I, do którego był dowiązany. Mur ten odsłonięto jedynie fragmentarycznie — większość jego wchodziła w profil E wykopu i kontynuowała się zapewne w działce A. Nieregularny wątek utrudnia datowanie tego muru. Użycie cegły „palcówki” o wymiarach zbliżonych do stwierdzonych w dzwonnicy kościelnej wskazuje, że może on pochodzić jeszcze z końca (2 połowa) XIII w., choć jest napewno nieco młodszy od muru I.
- mur IV — zbudowany z kamieni, o kierunku północ—południe biegi od muru I, w kierunku północnym, do muru V z działki D. Był on uszkodzony przez wkopy pod rury wodociągowe i kanalizacyjne. Mur IV nie był przewiązany z żadnym z pozostałych murów lecz raczej wstawiony między mury I i V. Mur ten należy najpewniej interpretować jako pochodzący z XVII-wiecznej ściany działowej budynku klasztornego.

Warstwy kulturowe³

Jak wspomniano, układ warstw kulturowych był zaburzony przez wkopy pod instalacje wodno-kanalizacyjne, które zakłóciły stratygrafię zwłaszcza w centralnej części działki. Wystąpiły też wyraźne różnice w układzie i charakterze warstw wewnątrz murów, tzn. między murami I i V, a warstwami kulturowymi leżącymi na zewnątrz. W części działki na południe od muru I wystąpiły znaczne ilości zabytków ruchomych, głównie ceramiki tzw. gotyckiej (XIV—początek XVI w.), kości zwierzęcych, przedmiotów metalowych itp. Ogółem w działce B wyróżniono 25 warstw różniących się zawartością i strukturą, z których warstwa 1 wystąpiła na całej powierzchni wykopu, warstwy 9, 14, 20, 21, 23 to wypełniska wkopów bądź negatywy murów, warstwy 10, 12, 22, 24, 39, 56, 56a, 57, 58, 59 wystąpiły na zewnątrz muru I, warstwy 4, 5, 6, 7, 12, 16, 19 między murami. Układ nawarstwień w działce B przedstawiają ryc. 4—6.

Interpretacja i datowanie warstw:

warstwa 1 — siwoszary humus przemieszany z siwożółtym lesem i drobnym gruzem — wystąpiła w sposób ciągły na całej powierzchni działki, przykrywając wypełniska wkopów pod instalacje wodno-kanalizacyjne. Jest to warstwa powstała w trakcie współcześnie prowadzonych prac porządkowych i niwelacyjnych.

- warstwy 20, 21, 23 — wypełniska wkopów pod instalacje wodno-kanalizacyjne. Wkopy te wykonano w 2 połowie lat 20-tych m.in. przy doprowadzaniu wody do Domu księży Emerytów i odwadnianiu wirydarza klasztornego. Wkopy te uszkodziły mury I, III i IV.
- warstwy 14, 25 — wypełniska negatywów murów południowego budynku klasztornego. Mury te były sukcesywnie rozbierane w ciągu XIX w. Prace rozbiórkowe zakończono w latach 80-tych XIX w. i tak też należało by datować te warstwy.
- warstwy 3, 4, 5, 24 — przykrywają wypełniska po murach, same z kolei są przecięte przez wkopy wodno-kanalizacyjne. Należy więc je datować na koniec XIX wieku — lata 20-te XX w. Są to warstwy niwelacyjne powstałe przy porządkowaniu terenu po ostatecznej rozbiórce murów południowego skrzydła klasztoru. Warstwa 3 — drobny gruz z zaprawą wapienną — jest zapewne związana z pracami budowlanymi z początku XX w., zaś warstwa 4, to kolejna warstwa niwelacyjna powstała po zakończeniu tych prac.
- warstwa 21 — widoczna w południowo-zachodnim narożniku działki B, to wypełnisko bliżej nieokreślonego wkopu nowożytnego, zapewne z XIX/XX w.
- warstwy 6 i 7 — warstwy te można interpretować dwojako:
 a) jako struktury, którymi wypełniono wewnętrzną przestrzeń między murami I i V (tj. zewnętrznymi murami budynku klasztornego) i wtedy datować współcześnie ze wzniesieniem tych murów (XIII w.);
 b) jako warstwy niwelacyjne, którymi zasypano obniżenie znajdujące się pierwotnie w miejscu, gdzie następnie wzniesiono południowy budynek klasztorny i datować na okres między wzniesieniem kościoła a rozpoczęciem budowy budynku południowego, a więc na 2 ćwierć XIII w. Znaleziony materiał zabytkowy nie wyklucza żadnego z tych wariantów. Możliwe jest też, że jedna z warstw powstała przed wzniesieniem murów, druga po. Jednak bez względu na interpretację sposobu powstania warstw 6 i 7, bezsporne jest ich datowanie na okres między 2 a 3 ćwiercią XIII w. Poświadczają one fakt istnienia w tym miejscu znacznego obniżenia (wąwozu?) na stokach którego postawiono południowy budynek klasztorny. Istnienie tego obniżenia, następnie sukcesywnie zasypywanego, sugerowano już, w 1983 r.⁴
- warstwa 9 — wystąpiła po obu stronach negatywu muru II w postaci wypełniska wyraźnego wkopu. Wkop ten, przecinający warstwy 6 i 7, jest zatem od nich młodszy, a jednocześnie starszy od czasu rozbiórki muru II. Można go interpretować, jako związany z jakimiś pracami budowlano-remontowymi przy murze II o niesprecyzowanej bliżej chronologii. Ponieważ większe prace budowlane w klasztorze prowadzono tylko pod koniec XIV w. i w XVII w., wydaje się, że można go wiązać z którąś z tych dat, raczej z XVII w.
- warstwa 22 — wystąpiła w sposób ciągły na zewnątrz muru I, częściowo ponad nim i murem III. W warstwie tej wystąpiły liczne materiały zabytkowe, głównie ceramika. Na jej podstawie, oraz stratygrafii, warstwę tę można datować na 2 połowę XVIII

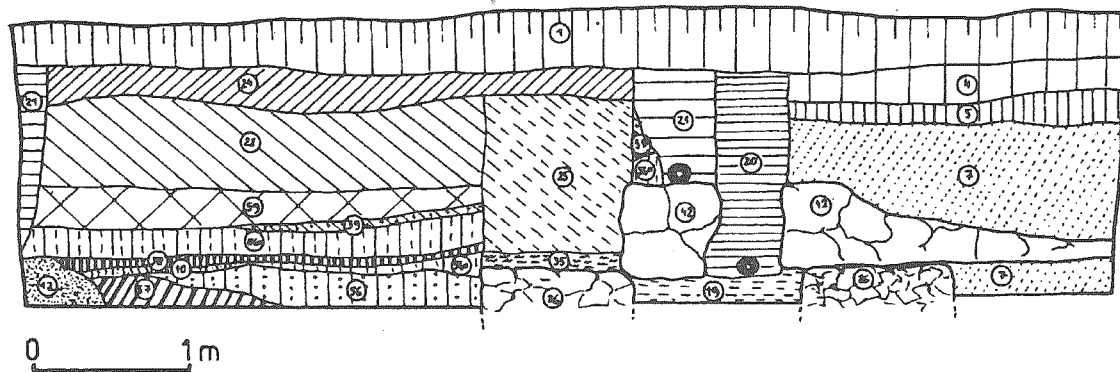

Рис. 5. Sandomierz — zespół kościoła św. Jakuba. Wykop I/90, dz. B — profil zachodni
 Abb. 5. Sandomierz — Sankt-Jakub-Kirchenkomplex. Ausgrabung I/90, dz. B, westliches Profil
 Рис. 5. Садномеж — костёл св. Яакова. I/90, западный профиль

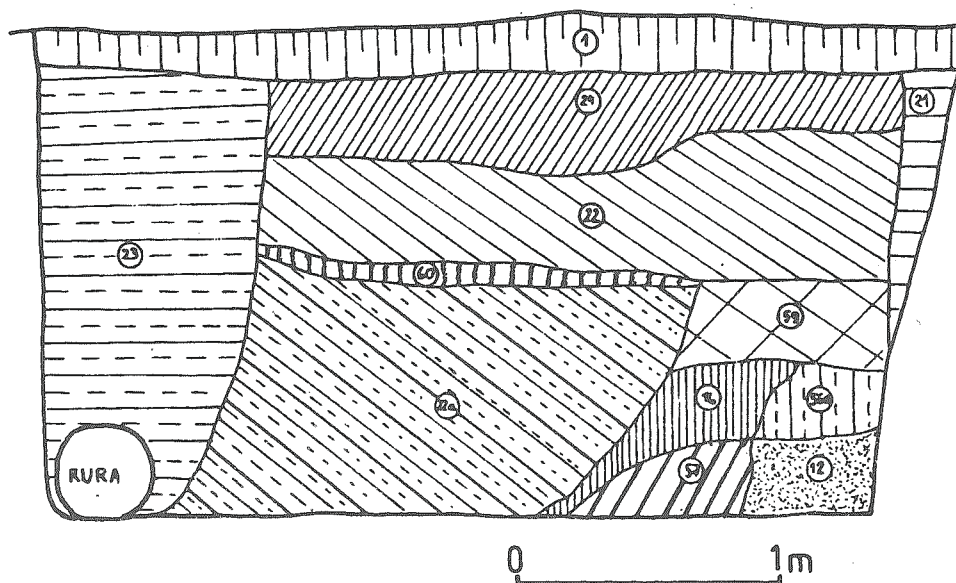

Рис. 6. Sandomierz — zespół kościoła św. Jakuba. Wykop I/90, dz. B — profil południowy
 Abb. 6. Sandomierz — Sankt-Jakub-Kirchenkomplex. Ausgrabung I/90, dz. B. — südliches Profil
 Рис. 6. Садномеж — костёл св. Яакова. I/90, южный профиль

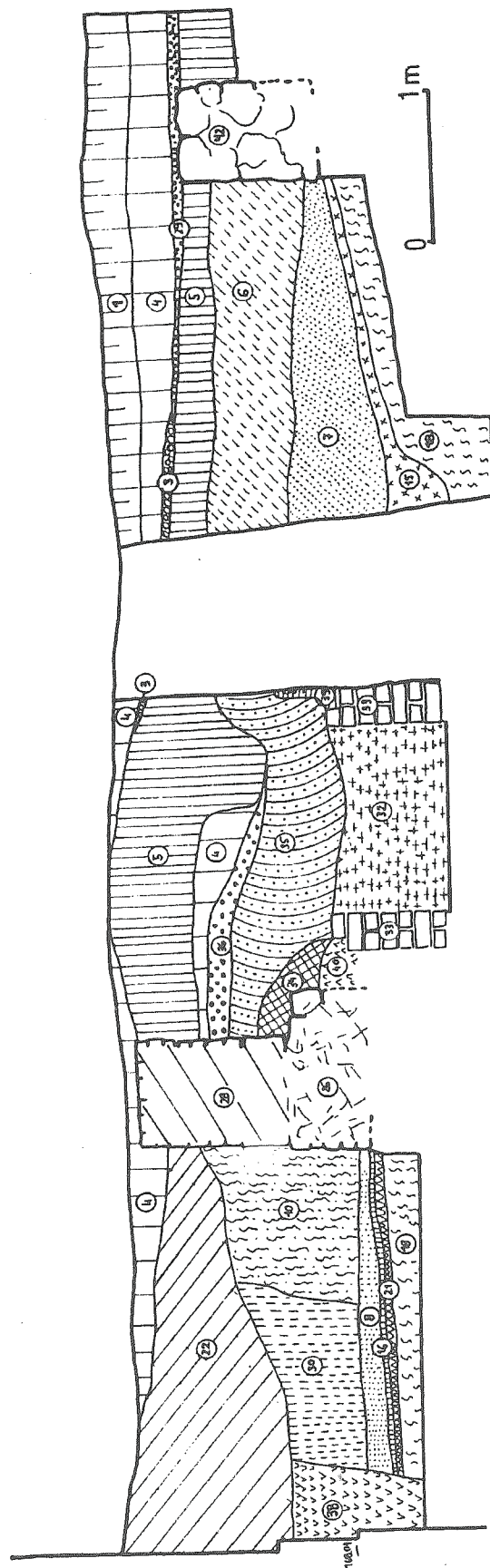

Рис. 7. Sandomierz — zespół kościoła św. Jakuba. Wykop 1/90, dz. C, D — profil południowy
 Abb. 7. Sandomierz — Sankt-Jakub-Kirchenkomplex. Ausgrabung 1/90, dz. C, D — südliches Profil
 Рис. 7. Садномерж — костёл св. Яакова. 1/90, рожный профилъ

— początek XIX w. i interpretować jako powstałą w trakcie stopniowej rujnacji tej części klasztoru, zakończonej całkowitą rozbiórką murów.

warstwy 10, 12, 16, 39, 56, 56a, 57, 58, 59 — należy je interpretować jako warstwy niwelacyjne, którymi zasypiano obniżenie znajdujące się pierwotnie w tej części wzgórza. Zасыpywanie odbywało się w kilku etapach. Warstwy 56 i 57 zostały odłożone przed wzniesieniem skrzydła południowego klasztoru, warstwy 10 i 58 to prawdopodobnie krótkotrwałe poziomy użytkowe funkcjonujące bezpośrednio przed rozpoczęciem budowy, warstwa 56a to kolejne poziomy wyrównawcze, warstwa 39 to poziom budowlany związany ze wznoszeniem naziemnej partii murów, zaś warstwa 59 powstała w trakcie stopniowego zasypywania obniżenia w czasie funkcjonowania klasztoru między połową XIII w. a, na co wskazuje ruchomy materiał zabytkowy, 2 połową lub końcem XV w.

warstwa 22 a — jest to wypełnisko dużego wkopu. Zawierało ono bardzo duże ilości ceramiki gotyckiej z końca XIV—XV w. oraz nieliczną domieszkę ceramiki z XVI—połowa XVII w. Zасыpisko przy tym miało charakter jednorazowy. Wkop ten, mimo nielicznej późniejszej domieszki, należało by datować najpóźniej na przełom XV/XVI w., ze wskazaniem raczej na 2 połowę XV w.

warstwa 60 — przykrywała wypełnisko wyżej omówionego wkopu, należało by zatem podobnie ją datować.

warstwa 19 — wystąpiła na niewielkim odcinku między murami I i II. Cechował ją wyraźny spadek w kierunku południowym. Wewnątrz niej wystąpiła soczewka warstwy nr 12. Obie należy interpretować jako odłożone w trakcie wznoszenia muru II i datować na 2 ćwierć—połowę XIII w.

warstwa 16 — przemieszany less — warstwę tę można interpretować, jako pierwszy etap zasypywania wolnej przestrzeni między murami I i V i datować na 2 ćwierć XIII w.

Działka D

Działka o wymiarach 9 × 3,5 m, leżąca na północ od działki B, oddzielona od niej świądkiem szerokości 1 m. Była eksplorowana w części południowo-wschodniej do głębokości 2,3 m, w części północno-zachodniej do głębokości 1,2 m poniżej obecnego poziomu. W działce tej stwierdzono istnienie, zachowanych w różnej formie, pozostałości 4 murów:

mur IV — kamienny, przedłużenie muru IV z działki B

mur V — o przebiegu wschód—zachód, równoległy do murów I i II, zachowany w górnej części w postaci wypełniska negatywu (warstwa 13), niżej, ławy fundamentowej zbudowanej z gruzu kamienno-ceglanego (analogicznie jak mury I i II). Ława fundamentowa o wysokości 90 cm sięgała do głębokości 2,2 m poniżej obecnego poziomu i była posadowiona (wkopana) na calcu lessowym. Mur ten, będący północnym murem budynku klasztorowego, należy datować na 2 ćwierć—połowę XIII w.

mur VI — kamienny, nieregularny murek, wystąpił bezpośrednio pod współczesną powierzchnią. Jest to zapewne murek ogrodzenia wirydarza, częściowo o charakterze oporowym, postawiony w trakcie prac porządkowych na przełomie XIX i XX w.

mur VII — zachowany jedynie, przynajmniej do przebadanej głębokości w formie negatywu wypełnionego drobnym gruzem (warstwa 25). Jest to negatyw muru krużganka. Brak jest archeologicznych podstaw do datowania tego muru. W zależności, którą z hipotez datowania krużganów — XV czy XVII w. przyjmujemy⁵, tak też należy datować powstanie muru VII.

Warstwy kulturowe

Układ warstw różnił się wyraźnie na zewnątrz muru V, tj. na wirydarzu, od leżących wewnątrz budynku klasztorowego. Potwierdza to zaproponowaną przy omawianiu działki B interpretację struktur (warstw 6 i 7) leżących między murami I i V jako wypełniska pustej przestrzeni powstałej po wzniesieniu murów. W działce D wyróżniono ogółem 16 warstw, z których większość znajduje się wewnątrz budynku klasztorowego. Układ nawarstwień w działce D przedstawiają ryc. 4 i 7.

Interpretacja i datowanie warstw:

warstwy 1, 3, 4, 5, 6, 7 — zostały omówione przy analizie nawarstwień w działce B.

warstwa 13 — jest to wypełnisko negatywu rozebranego muru V i należy je datować na 2 połowę XIX w.

warstwy 13 i 16 — warstwy te leżą na calcu lessowym (warstwa 18) i przykryte są warstwą 7. Można je interpretować jako pierwszy etap zasypywania wolnej przestrzeni między murami I i V i datować na 2 ćwierć XIII w.

warstwa 11 — grudki zaprawy wapiennej leżącej na calcu lessowym i przylegające do ławy fundamentowej muru V są niewątpliwie związane z jego powstaniem i tak jak on datowane.

warstwa 17 — jest to wypełnisko wkopu pod ławę fundamentową muru V, zasypiane po jej wykonaniu a więc pochodzące z 2 ćwierci XIII w.

warstwa 18 — calec lessowy. Strop calca wykazuje wyraźny spadek w kierunku południowo-wschodnim. Potwierdza to tezę, że południowy budynek klasztorowy został postawiony na stoku wzgórza. Zaoobserwowanie wkopu fundamentowego muru V jedynie w calcu, przykrytego ciągłymi warstwami 6, 7, 15 stanowi dodatkowy dowód na to, że mury I i V nie zostały w nie wkopane, lecz, że warstwy te stanowią wypełnienie wolnej przestrzeni między nimi.

warstwa 29 — stanowi ona przedłużenie warstwy 3, oddzielając warstwy 4 i 5, i powinna być tak samo interpretowana i datowana jak warstwa 3.

warstwa 2 — jest to gruba warstwa humusu powstała na podłożu przemieszanego lessu na terenie wirydarza.

warstwa 10 — warstwa ta wystąpiła wyłącznie w obrębie krużganka i na terenie otwartego wirydarza. W warstwę tę wkopane były groby (lecz bez wyraźnie czytelnych zarysów jam grobowych). Tworzenie się tej warstwy można datować na cały okres funkcjonowania cmentarza klasztorowego, tj. od połowy (a raczej od końca) XIII w. do końca XVIII w.

warstwa 12 — warstewka ta wystąpiła w obrębie krużganka stanowiąc wyraźny ciągły poziom w obrębie warstwy 10. Głębokość jej zalegania odpowiada w przybliżeniu stropowi ławy fundamentowej muru V. Jest ona zbliżona (lub identyczna) do poziomów zaobserwowanych w działce C — warstwy 12, 16, 37. Można ją traktować jako po-

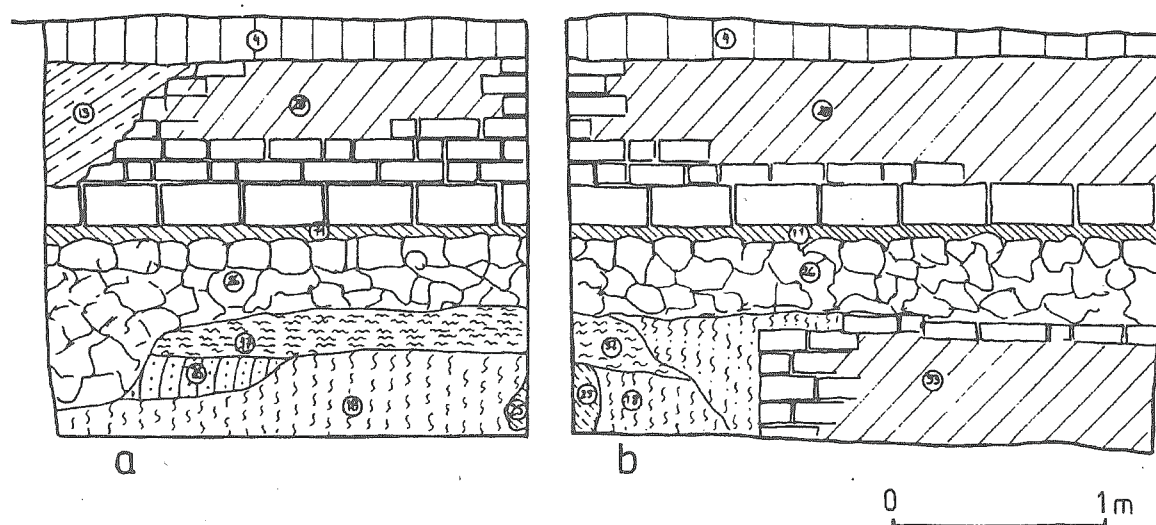

Рис. 8. Sandomierz — zespół kościoła św. Jakuba. Wykop I/90, dz. C, część południowo-zachodnia, a — profil południowy, b — profil północny

Abb. 8. Sandomierz — Sankt-Jakub-Kirchenkomplex. Ausgrabung I/90, dz. C, südwestlicher Teil, a — südliches Profil, b — nördliches Profil

Рис. 8. Садноеж — костёл св. Иакова. I/90. Юго-западная часть, а — южный профиль, в — северный профиль

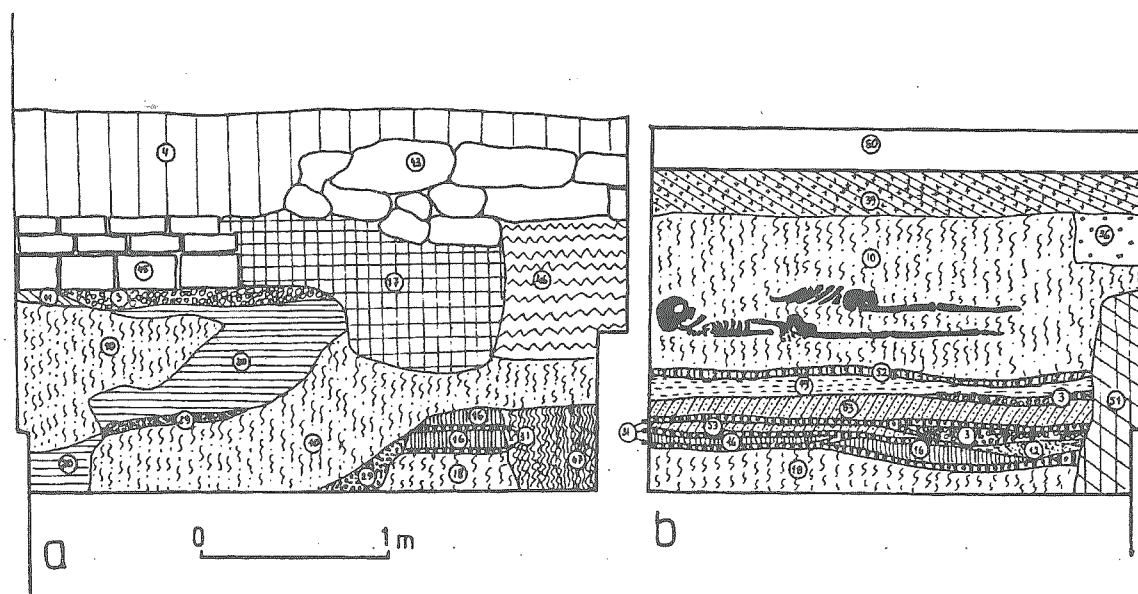

Рис. 9. Sandomierz — zespół kościoła św. Jakuba. Wykop I/90, dz. C, część NE, a — profil południowy, b — profil północny

Abb. 9. Sandomierz — Sankt-Jakub-Kirchenkomplex. Ausgrabung I/90, dz. C, nordöstlicher Teil, a — südliches Profil, b — nördliches Profil

Рис. 9. Садноеж — костёл св. Иакова. I/90 а — южный профиль, в — северный профиль

ziom użytkowy z okresu budowy południowego budynku klasztornego.

warstwa 11 — zalega na tym samym poziomie co warstwa 12 i winna być tak samo datowana. Jest to warstwa powstała w trakcie wznoszenia budynku południowego.

Groby

W działce D, w jej części północnej, między murami V i VI, a więc w obrębie krużganka, odkryto liczne luźne przemieszane kości ludzkie oraz 7 zachowanych w różnym stopniu grobów. Wszystkie one znajdowały się w obrębie warstwy 10. Luźne kości wystąpiły w stropie tej warstwy, w bezpośrednim sąsiedztwie muru V. Mniej lub bardziej uszkodzone groby znajdowały się niżej. W żadnym wypadku niezaobserwowano zarysów jam grobowych, zmarłym też nie towarzyszyło żadne wyposażenie, co praktycznie uniemożliwia datowanie pochówków.

Grób nr 4 — odsłonięty prawie w całości, z wyjątkiem czaszki i górnych partii korpusu. Zmarły wyprostowany, z rękami skrzyżowanymi na piersiach. Ze względu na głębokość, grób ten należy uznać za jeden ze starszych.

Grób nr 5 — uszkodzony przez mur VII, pod którym bezpośrednio się znajdował. Zmarły wyprostowany, z lewą ręką złożoną na piersi, prawą wyciągniętą wzdłuż ciała.

Grób nr 6 — zachowana tylko miednica i kości kończyn dolnych.

Grób nr 7 — zachowana wyłącznie czaszka, kości klatki piersiowej i rąk w świadku, kości nóg (w działce C) zniszczone.

Grób nr 8 — zachowane wyłącznie kości nóg

Grób nr 9 — wyeksplorowano wyłącznie kości nóg; był to jedyny grób, który się znajdował poniżej warstwy 12.

Grób nr 10 — zachowane tylko kości podudzi

Inne obiekty:

W pobliżu muru V, w obrębie warstwy 7, wystąpiła zbita warstewka drobnego gruzu ceglanego, mająca w planie kształt zbliżony do prostokąta, od zachodu ograniczona wąską warstewką spalonego drewna. Obiekt ten można interpretować jako pozostałość po składowaniu cegieł.

Działka C (ryc. 7—9)

Wykop o wymiarach 6,5 x 6,4 m (eksploracją nie objęto części przykrytej „opaską” betonową) przylegał bezpośrednio do zachodniej ściany piwnicy „na jednym filarze”. Wykop ten dostarczył najbardziej interesujące wyniki. Odsłonięto w nim 3 różnocozasowe mury ceglane, kamienny kanał odpływowy odprowadzający wodę z wirydarza, groby oraz zagadkową konstrukcję z niewypalonej cegły.

Mury:

mur V — kontynuacja muru z działki D, początkowo o przebiegu wschód-zachód następnie zakręcający pod kątem prostym w kierunku południowym, gdzie w obrębie działki A łączył się z murem II. Mur zachowany w postaci ceglanego fundamentu stojącego na ławie fundamentowej z gruzu ceglano-kamiennego oraz części partii naziemnych, murowanych z cegły w wątku wendyjskim. Do budowy fundamentu, poza cegłą o zwykłych wymiarach, użyto bloczków ceglanych.

mur VIII — ceglany o przebiegu północ-południe dostawiony od północy do muru V, stosunkowo płytko posadowiony, znajdował się na przedłużeniu zachodniej ściany skrzydła wschodniego klasztoru. Mur ten przecię-

nał kamienny kanał odpływowy. Wg prowadzącego badania architektoniczne mgr. L. Polanowskiego jest to XIX-wieczny mur dzielący krużganek⁵. Wydaje się jednak, że jest to raczej mur XVII-wiecznego krużganka.

mur IX — ceglany, z użytych wtórnie cegieł i bloczków ceglanych, dostawiony pod kątem prostym do ściany piwnicy. Datowanie tego muru jest problematyczne. Wg autora, mur ten może być współczesny niżej omówionemu kanałowi kamiennemu, natomiast wg L. Polanowskiego jest to również mur z XIX w.

piwnica — odsłonięto częściowo zewnętrzne lico zachodniej ściany piwnicy „na jednym filarze”. Ściana jest murowana z cegły w wątku wendyjskim. Na poziomie 168,04 m npm (około 150 cm poniżej obecnej powierzchni) znajdowała się odsadzka, około 6—7 cm wyżej okienko wentylacyjne. Nad odsadzką spoinowanie muru było bardzo staranne, pod nią zaprawa był wyciśnięta na zewnątrz, sugerując wznoszenie muru od wewnątrz. Poziom odsadzki odpowiada w przybliżeniu poziomowi stopy ławy fundamentowej muru V, gdy właściwy fundament znajdował się ponad 50 cm wyżej. Różnice poziomów oraz istnienie okienka wentylacyjnego w ścianie zachodniej piwnicy na wysokości ławy fundamentowej ściany skrzydła południowego klasztoru, jednoznacznie wskazują, iż: a) skrzydło wschodnie klasztoru wzniesiono jako pierwsze, b) w czasie jego wznoszenia poziom terenu, przynajmniej od strony zachodniej i południowej, był znacznie niższy, c) budynek południowy klasztoru wzniesiono po znacznym podwyższeniu terenu, d) oba budynki pierwotnie nie były połączone.

kanał kamienny — zbudowany z kamieni i gruzu kamiennego zalanego zaprawą, wewnątrz wyłożony dranicami przybitymi gwoździami. Kanał uszkadzał narożnik muru V, sam z kolei był przecięty przez mur VIII. Gdyby budowę tego kanału powiązać z informacją o doprowadzeniu do klasztoru wody z ciekłu w wąwozie Piszczele, należało by go datować na koniec XVI w.

Warstwy kulturowe

Wyróżnione warstwy kulturowe różniły się wyraźnie w zależności od tego, czy znajdowały się wewnątrz murów, na zewnątrz, czy też między murem a ścianą piwnicy. Układ warstw przedstawiony jest na ryc. 7—9.

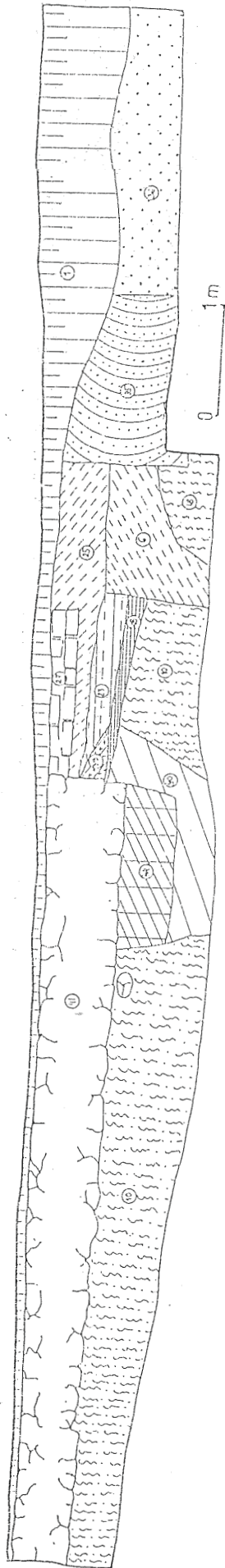
warstwy 3, 4, 5, — omówione zostały przy analizie nawarstwień w działkach B i D.

warstwa 10 — wystąpiła w sposób ciągły jedynie w obrębie dawnego krużganka, tj. na północ od muru V, oraz w postaci wtętów i soczewek między murem V a ścianą piwnicy. Datowanie odłożenia się tej warstwy należy określić na okres od połowy XIII do końca XVIII w., tj. na czas funkcjonowania cmentarza klasztornego. W warstwę tę wkopane były groby.

warstwa 17 — wystąpiła poniżej konstrukcji kanału. Przyjmując, że pochodzi on z końca XVI w., należało by ją najpóźniej tak datować. Warstwa ta to wypełnisko bliżej nieokreślonego wkopu.

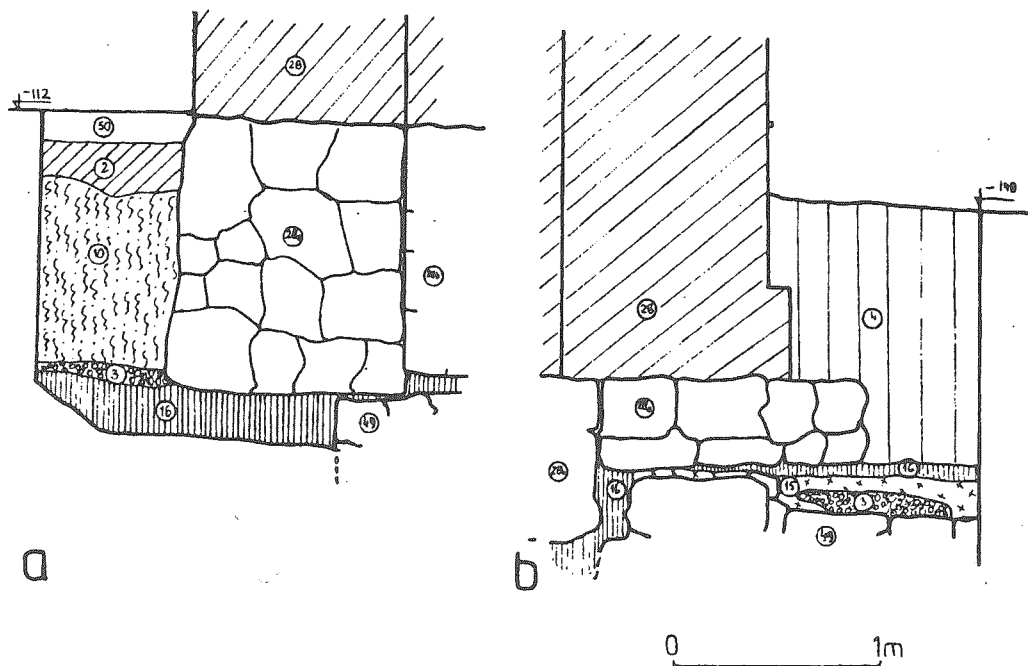
warstwa 46 — interpretacja i datowanie jak w przypadku warstwy 17, z tym, że jest nieco starsza.

warstwy 20 i 29 — tworzą one zaburzone struktury wspólnie z warstwą 10, leżące między ścianą piwnicy a murem V, bezpośrednio na calcu lessowym a po-

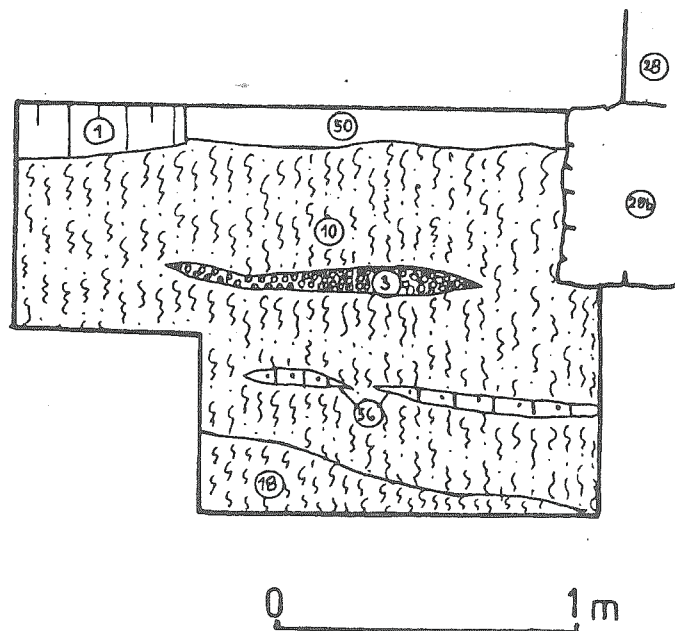
Рус. 10 Sandomierz — zespół kościoła św. Jakuba. Wykop II/90 — profil południowy
 Abb. 10. Sandomierz — Sankt-Jakub-Kirchenkomplex. Ausgrabung I/90 — südliches Profil
 Рис. 10. Сандомерж — костёл св. Яакова. II/90, южный профиль

Ryc. 11. Sandomierz — zespół kościoła św. Jakuba. a — odkrywka 1/90 — profil północny, b — odkrywka 5/90 — profil wschodni
 Abb. 11. Sandomierz — Sankt-Jakub-Kirchenkomplex. a — Freilegung 1/90 — nördliches Profil, b — Freilegung 5/91 — östliches Profil

Рис. 11. Садномеж — костёл св. Иакова. а — карьер 1/90 — южный профиль, в — карьер 5/91 — восточный профиль

Ryc. 12. Sandomierz — zespół kościoła św. Jakuba. Odkrywka 2/91 — nördliches Profil

Abb. 12. Sandomierz — Sankt-Jakub-Kirchenkomplex. Freilegung 2/91 — nördliches Profil

Рис. 12. Садномеж — костёл св. Иакова. Карьер 2/91, северный профиль

niżej kanału i murów VIII i IX. Są to warstwy niwelacyjne związane z podniesieniem poziomu przejścia między skrzydłami klasztoru południowym i wschodnim. Warstwy te należy datować na okres między połową XIII a końcem XVI w.

warstwy 12, 16, 19, 31, 62, 53 — leżące naprzemianlegle poniżej warstwy 10, mniej więcej na poziomie stopy fundamentowej muru V, należy interpretować jako warstwy budowlane i użytkowe z okresu budowy skrzydła południowego. Taka interpretacja zakłada jednocześnie konieczność przyjęcia, że warstwa 10 powstała w wyniku nasypiania lessu do wnętrza krużganka oraz części przejścia między skrzydłem południowym i wschodnim, by zrównać ich poziom do poziomu wirydarza.

warstwa 47 — jest to wypełnisko bliżej nieokreślonego wkopu przecinającego wyżej wymienione poziomy. Wkop ten można ramowo datować na XIV w.

warstwa 51 — wypełnisko bliżej nieokreślonego wkopu

warstwa 36 — wypełnisko niewielkiego wkopu, związanego z bliżej nieokreślonymi pracami remontowymi przy murze piwnicy.

warstwa 22 — wystąpiła między murem piwnicy a murem V (jego odcinkiem o przebiegu północ-południe). Jest to warstwa gruzowiskowa, którą należy datować na okres postępującej ruiny narożnika południowo-wschodniego klasztoru, a więc ramowo na XIX w.

warstwa 30 — jest to wypełnisko dużego wkopu przecinającego warstwę 10, a nakrytego warstwą 22. W wypełnisku znaleziono bardzo liczne fragmenty flasz szklanych, naczyń ceramicznych, kawałków szyb okiennych, które można datować na 2 połowę XVI — połowę XVII w.

warstwa 38 — jest to wypełnisko wkopu wykonanego przy ścianie piwnicy. Wkop ten uszkadzał wkop omówiony wyżej (warstwę 23), jest od niego młodszy, przykryty zaś był warstwą 22, można więc go datować na 2 połowę XVII — koniec XVIII w., raczej bliżej połowy XVII w. Istnienie obu wyżej wymienionych wkopów świadczy, że w czasie ich wykonywania budynki wschodni i południowy klasztoru nie były ze sobą połączone — wkopy wykonano w wolnej przestrzeni między nimi.

warstwy 3, 8, 12, 16, 19, 31, 52 i 53 — są to poziomy użytkowe i warstwy budowlane z okresu budowy skrzydła południowego klasztoru. Leżąca bezpośrednio nad nimi warstwa 10 przecięta jest wkopem datowanym najpóźniej na poł. XVII w., którego wypełnisko stanowi warstwa 30. Pozwala to ramowo datować odłożenie się warstwy 10, przynajmniej w tym rejonie, na połowę XIII — koniec XVI w., ze wskazaniem raczej na początek tego okresu czasu.

W części południowo-zachodniej działki C wystąpił bardzo interesujący obiekt w postaci konstrukcji z dwóch „murków” zbudowanych z niewypalanej cegły układanej w wątku wendyjski, łączonej na czysty less. „Murki” były równoległe do siebie, zaś od strony północnej przestrzeń między nimi zamykała, przybita do nich, deska (rodzaj zamknięcia konstrukcji z drugiej strony nie został rozpoznany). Wnętrze obiektu, tj. przestrzeń między „murkami” i deską wypełnione było gruzem ceglany — odpadami uszkodzonych i zdeformowanych podczas wypału cegieł (warstwa 32). W wypełnisku znaleziono też fragmenty ceramiki i ułamek szklanej bransolety pochodzenia ruskiego, które można datować na XII—XIII w., oraz bliżej nieokreślone, skorodowane przedmioty metalowe. Strop obiektu znajdował się poniżej pozio-

mu odsadzki ławy fundamentowej muru V, zaś jego dno poniżej dolnych jej partii. Biorąc pod uwagę stratygrafię (wyklucza się by obiekt znajdował się we wkopie) oraz datowanie znalezionej w nim materiału zabytkowego, obiekt należało by datować na okres między rozpoczęciem budowy kościoła dominikańskiego (pierwsze pojawienie się cegły w Sandomierzu), tj. ok. 1226 r. a rozpoczęciem wznoszenia skrzydła południowego klasztoru, czyli około połowy XIII w. Obiekt ten można interpretować jako składowisko odpadów ceglanych z cegielni, która musiała funkcjonować w czasie budowy kościoła i klasztoru, a znajdowała się zapewne w pobliżu, najpewniej w obniżeniu od strony południowej. Dzięki wkopaniu pieców w stok wawozu istniała możliwość uzyskania większego ciągu. Przed wzniesieniem skrzydła południowego wykonano niwelację terenu zasypując obiekt.

warstwa 20 — jest to warstwa niwelacyjna związana z wyżej omówioną niwelacją terenu przed wzniesieniem skrzydła południowego klasztoru.

warstwy 34, 35, 36, 39 — należy interpretować podobnie jak omówione wcześniej warstwy 6 i 7.

Groby:

W obrębie działki C, w warstwie 10, podobnie jak w działce D, znajdowały się, w jej stropie — liczne przemieszane kości, niżej — groby nieuszkodzone. Kości odkryte między V a murem VIII najprawdopodobniej pochodzą z grobów zniszczonych podczas prac budowlanych — zostały one zebrane i zsypane w jeden wkop przy narożniku utworzonym przez mury V i VIII. Wyeksplorowano tylko 2, niżej się znajdujące groby nieuszkodzone: Grób nr 1 — w pozycji wyprostowanej, z głową na zachód, prawą ręką na piersi a lewą na miednicy
Grób nr 3 — jw.

Ponadto w profilu działki wystąpił nieuszkodzony grób (nr 2), którego nie eksplorowano. Żaden z grobów nie zawierał wyposażenia. Na podstawie stratygrafii groby te można datować jako poprzedzające XVI.

W obrębie działki A wykonano tylko 2 niewielkie odkrytki sondażowe, w których odsłonięto korony murów II, III i V. Mury były częściowo uszkodzone przez wkopy pod rury wodociągowe. Wykopów nie pogłębiano ani nie powiększono ze względu na ograniczony czas trwania badań. Jako pilny postulat na przyszłość należy uznać pełne rozpoznanie działki A, z ewentualnym powiększeniem jej w kierunku południowym i wschodnim.

Wykop II/90 (ryc. 10)

Wykop o wymiarach 15x3 m usytuowano na przedłużeniu kaplicy św. Jacka, w miejscu gdzie spodziewano się odsłonić połączenie skrzydeł południowego i zachodniego klasztoru. W wykopie, w jego profilu południowym, odsłonięto fragment muru kamiennego, stosunkowo płytko posadowionego. Znajdował się on na przedłużeniu muru VI i mimo, że był „porządnie” zbudowany, prawdopodobnie jest to ten sam murek ogrodzeniowo-oporowy z XIX/XX w. Wyjaśnienie tej kwestii będzie jednak możliwe dopiero po rozpoznaniu terenu na południe od wykopu II/90. Do tego muru kamiennego od zachodu przylegał, odsłonięty również jedynie w profilu, płytko posadowiony murek ceglany. Prawdopodobnie pochodzi on z jakiegoś prowizorycznego budynku funkcjonującego na początku XX w. W wykopie stwierdzono istnienie szeregu warstw kulturowych, w większości o charakterze gruzowiskowym i niwelacyjnym. Ich interpretację i datowanie utrudnia ubogość materiału zabytkowego oraz brak powiązań z układami stratygraficznymi z wyko-

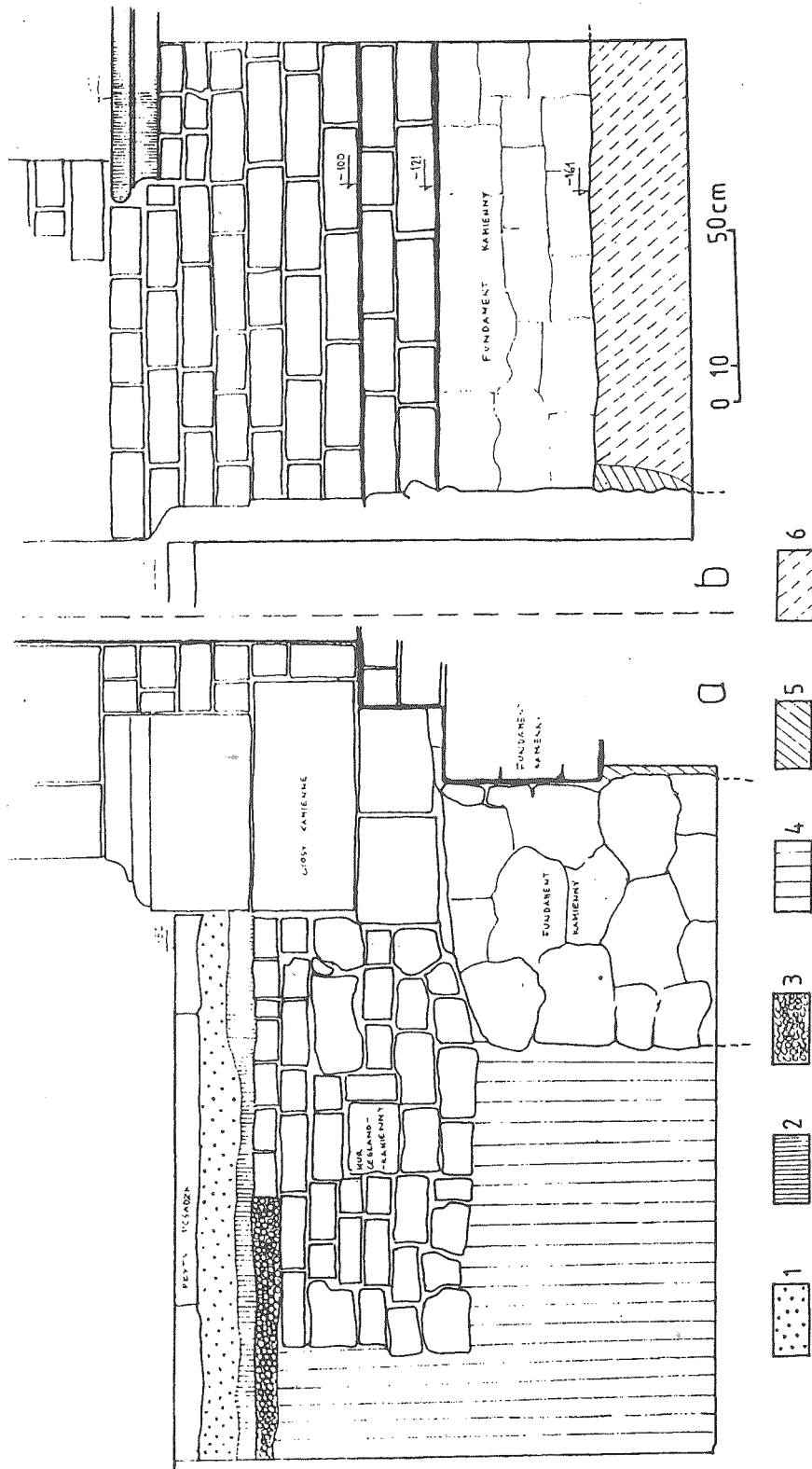

Рис. 13. Sandomierz — zespół kościoła św. Jakuba. Odkrywka 1, a — profil północny, b — profil wschodni
 oznaczenia: 1 — podsypka piaszczysto-lessowa, 2 — less przemieszany z gruzem, 3 — zaprawa wapienna z drobnym gruzem ceglany, 4 — żółtoszary przemieszany less, 5 — jasny
 przemieszany less, 6 — żółty less z drobnymi okruchami węgla drzewnego

Abb. 13. Sandomierz — Sankt-Jakub-Kirchenkomplex. Freilegung 1, a — Nördliches Profil, b — Östliches Profil.
 Bezeichnungen: 1 — Sand-Löß-Unterbettung, 2 — Löß mit Schutt vermisch, 3 — Kalkmörtel mit Ziegelschutt, 4 — gelbgrauer vermischter Löß, 5 — heller vermischter Löß,
 6 — gelber Löß mit kleinen Braunkohlestücken

Рис. 13. Садномерж — костёл св. Иакова. Карьер 1, а — южный профиль, в — восточный профиль, обозначения: 1 — песчано-лёссовая подсыпка, 2 — лёсс с примесью,
 3 — известковый раствор с мелким кирпичным щебнем, 4 — жёлто-серый перемешанный лёсс, 5 — светлый перемешанный лёсс, 6 — жёлтый лёсс с мелкими обломками
 древесного угля

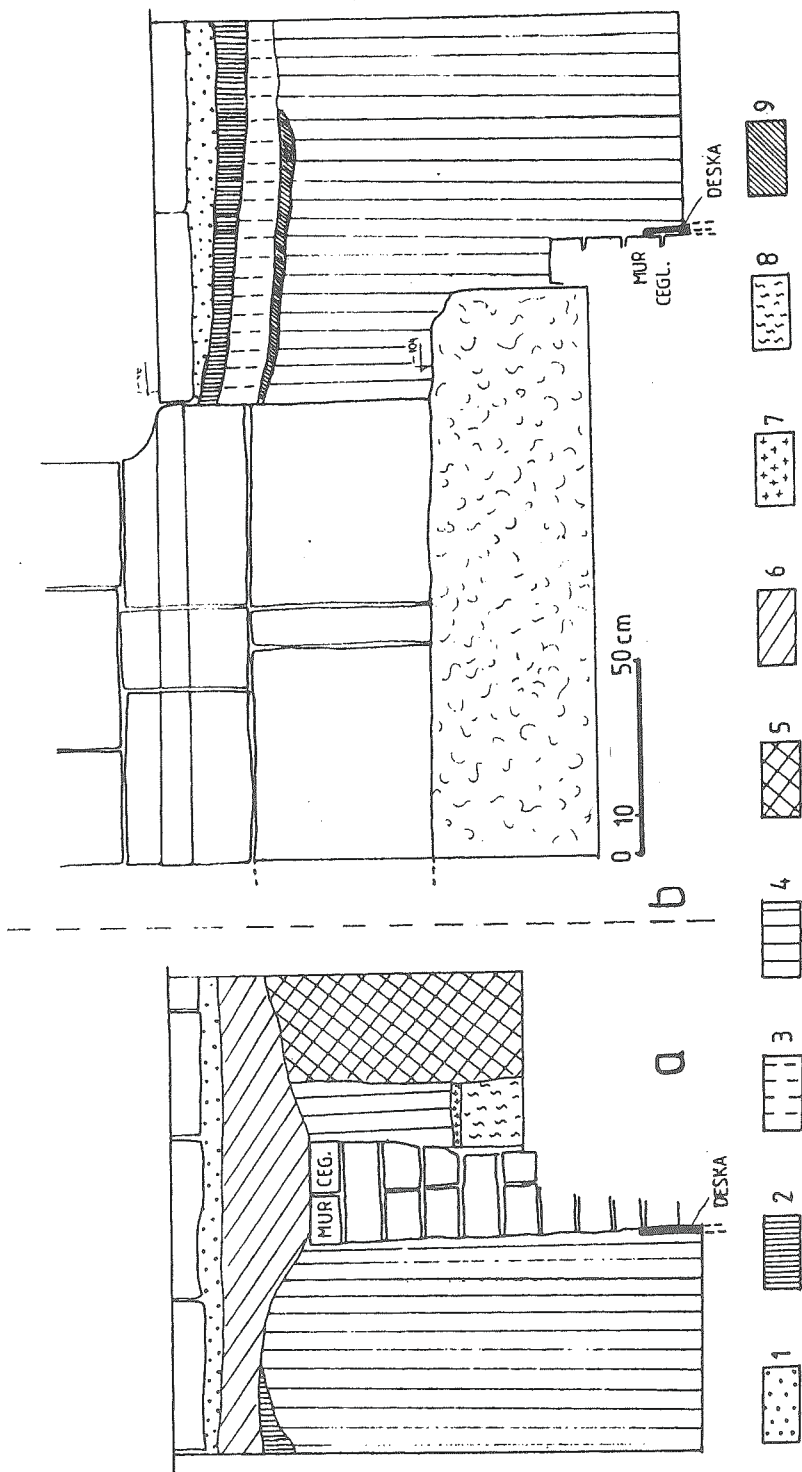

Рис. 14. Sandomierz — zespół kościoła św. Jakuba. Odkrywka 2,

a — profil zachodni
b — profil wschodni

oznaczenia: 1 — podsypka piaszczysto-lessowa, 2 — szary less przemieszany z drobnym gruzem ceglanym, 3 — brunatny przemieszany less, 4 — żółtoszary przemieszany less, 5 — gruby gruz ceglany, 6 — jasnoszary less z dużą ilością gruzu, 7 — węgle drzewne, 8 — całec lessowy, 9 — zaprawa wapienna

Abb. 14. Sandomierz — Sankt-Jakub-Kirchenkomplex. Freilegung 2,

a — westliches Profil
b — östliches Profil

Bezeichnungen: 1 — Sand-Löß-Unterbettung, 2 — grauer Löß mit kleinem Ziegelschutt vermischt, 3 — brauner vermischter Löß, 4 — gelbgrauer vermischter Löß, 5 — grober Ziegelschutt, 6 — hellgrauer Lößboden, 7 — Braunkohlen, 8 — gewachsener Lößboden, 9 — Kalkmörtel

Рис. 14. Садномеж — костёл св. Иакова. Карьер 2,

a — западный профиль, в — восточный профиль

обозначения: 1 — песчано-лёссовая подгонка, 2 — серый лёсс с примесью мелкого кирпичного щебня, 3 — бурый перемешанный лёсс, 4 — жёлто-серый перемешанный лёсс, 5 — крупный кирпичный щебень, 6 — светлосерый лёсс с большим количеством щебня, 7 — древесный уголь, 8 — лёссовая погночва, 9 — известковый раствор

pu 1/90. Nie natrafiono natomiast na mury bądź ich relikty (np. w postaci negatywów), które by można bezspornie powiązać z zachodnim skrzydłem klasztornym. Podobną sytuację stwierdzono także w trakcie prowadzonych przez PKZ O/Kraków badań w 1971 r°.

Interpretacja i datowanie warstw:

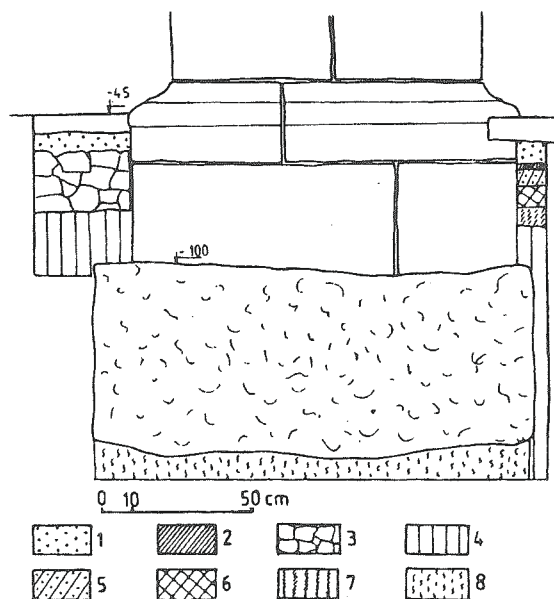
- warstwa 1 — współczesna warstwa humusowa powstała na podłożu poziomów niwelacyjnych z XIX/XX w.
- warstwa 25 — gruz kamienny z okruskami zaprawy — można tę warstwę interpretować jako związaną z działalnością rozbiórkową w 2 połowie XIX w.
- warstwa 36 — jest to warstwa gruzowiskowa leżąca na przedłużeniu kaplicy św. Jacka. Jest to pozostałość po rozbiórce skrzydła zachodniego.
- warstwa 35 i 39 — jw.
- warstwy 23 i 48 — są to prawdopodobnie poziomy użytkowe z okresu po powstaniu skrzydła południowego. Zostały one przecięte przez wkop, którego wypełnisko stanowi warstwa 6.
- warstwa 6 — wypełnisko bliżej nieokreślonego wkopu, najprawdopodobniej z XVII w.
- warstwa 10 — jest to warstwa niwelacyjna, którą wyrównano wirydarz likwidując pierwotny spadek terenu w kierunku południowym. Wyrównanie to nastąpiło w 2 poł. XIII w. W warstwę tę wkopane były groby. Fragment zniszczonego grobu w postaci luźno leżącej czaszki znaleziono w profilu południowym wykopu, poniżej muru kamiennego.
- warstwy 40 i 44 — przecinały warstwę 10 i były z kolei przykryte przez warstwę 48 i 23. Są to wypełniska wkopów które być może należy uznać za negatywy bliżej nieokreślonych murów, zapewne średniowiecznych.

Odkrywki przy fundamentach kościoła

W latach 1990—91 wykonano przy fundamentach kościoła i klasztoru szereg odkrywek dla potrzeb budowlano-konstrukcyjnych. Wszystkie odkrywki były objęte nadzorem archeologicznym. Stwierdzono, że fundamenty kościoła od strony południowej, zachodniej i północnej były wymienione w czasie prac restauracyjnych w latach 1907—1909. Podczas wymiany fundamentów zniszczone zostały nawarstwienia im towarzyszące. W roku 1969 podbito również fundament pod wschodnią i południową ścianą kaplicy św. Jacka. W tej sytuacji istotnych informacji dostarczyły tylko odkrywki przy wschodniej ścianie prezbiterium kościoła oraz przy zachodniej ścianie kaplicy św. Jacka.

Odkrywka 1/90

Odkrywka o wymiarach 2x2 m i głębokości 1,6 m, zlokalizowana została przy północnej przyporze wschodniej ściany prezbiterium, tak, że mur przypory zajmował około 1/4 powierzchni odkrywki (ryc. 11) Ceglana ściana prezbiterium posadowiona była na kamiennym fundamencie o wysokości 80 cm, wysuniętym poza lico ściany 16—18 cm. Przypora ceglana w partii fundamentowej była dostawiona do ściany prezbiterium, wyżej przewiązana z nią. Posiadała ona również fundament kamienny o wysokości 44 cm. Poniżej kamiennego fundamentu przypory wystąpiła warstewka czystego, przemieszanego lessu, leżąca na lessie przemie-

Ryc. 15. Sandomierz — zespół kościoła św. Jakuba. Odkrywka 3, profil północny

oznaczenia: 1 — podsypka piaszczysto-lessowa, 2 — zaprawa wapienna, 3 — gruz kamiennie-ceglany zalany zaprawą, 4 — żółtoszary przemieszany less, 5 — ciemnoszary przemieszany less, 6 — gruz ceglany, 7 — gruz ceglano-wapienny, 8 — calec lessowy

Abb. 15. Sandomierz — Sankt-Jakub-Kirchenkomplex. Freilegung 3, nördliches Profil

Bezeichnungen: 1 — Sand-Löß-Unterbettung, 2 — Kalkmörtel, 3 — Stewinziegelschutt mit Mörtel vergossen, 4 — gelbgrauer vermischter Löß, 5 — dunkelfrauer vermischter Löß, 6 — Ziegelschutt, 7 — Ziegel-Kalk-Schutt, 8 — gewachsener Lößboden

Рис. 15. Садномез — костёл св. Иакова. Карьер 3, южный профиль обозначения: песчано-лёссовая погінка, 2 — известковый раствор, 3 — каменно-кирпичный щебень, залитый расавором, 4 — жёлто-церый перемешанный лёсс, 5 — тёмносерый перемешанный лёсс, 6 — кирпичный щебень, 7 — кирпично-известковый щебень, 8 — лёссовая почва

szanym z okruskami węgla drzewnego i okruskami zaprawy wapiennej. W warstwie tej znaleziono drobne fragmenty ceramiki z XII—XIII w. Poniżej stwierdzono koronę muru z dużych i średnich kamieni obficie zalanych zaprawą wapienną. Mur ten wchodził pod fundament przypory, od którego był jednak oddzielony wymienionymi wyżej warstewkami lessu. Na resztki tego samego muru, uszkodzonego przy wymianie fundamentów kościoła, natrafiono także w odkrywce przy narożnej przyporze północnej ściany prezbiterium. Odkryty mur należy interpretować jako pozostałość fundamentów pierwszego kościoła p.w. Jakuba, który został rozebrany przed wzniesieniem obecnego kościoła klasztornego. Że jest to mur starszy od fundamentów obecnego prezbiterium świadczy zarówno stratygrafia (mur ten „wchodzi” pod fundamenty prezbiterium) jak i datowanie warstw 15 i 16, oddzielających go od stopy fundamentowej prezbiterium. O ile

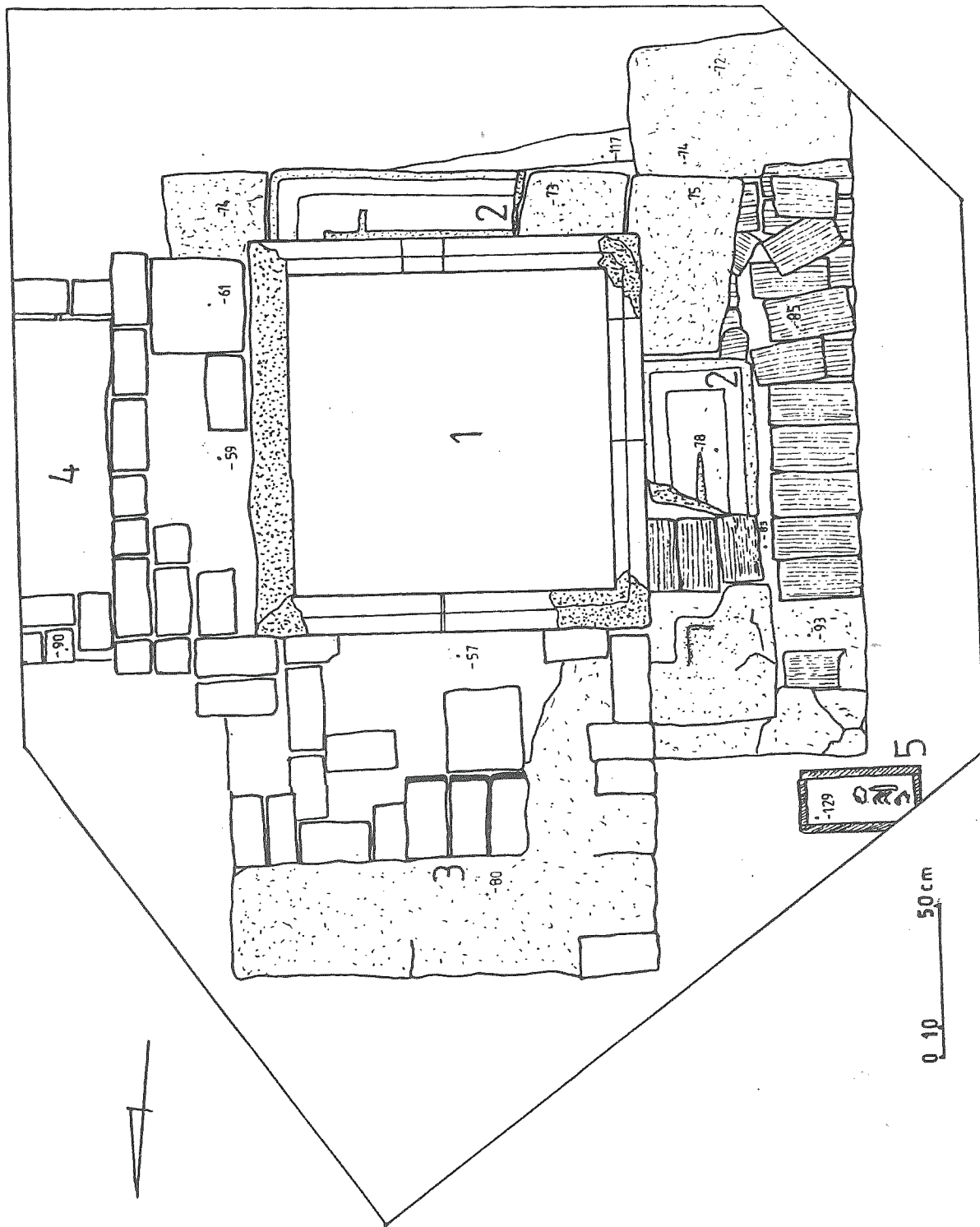
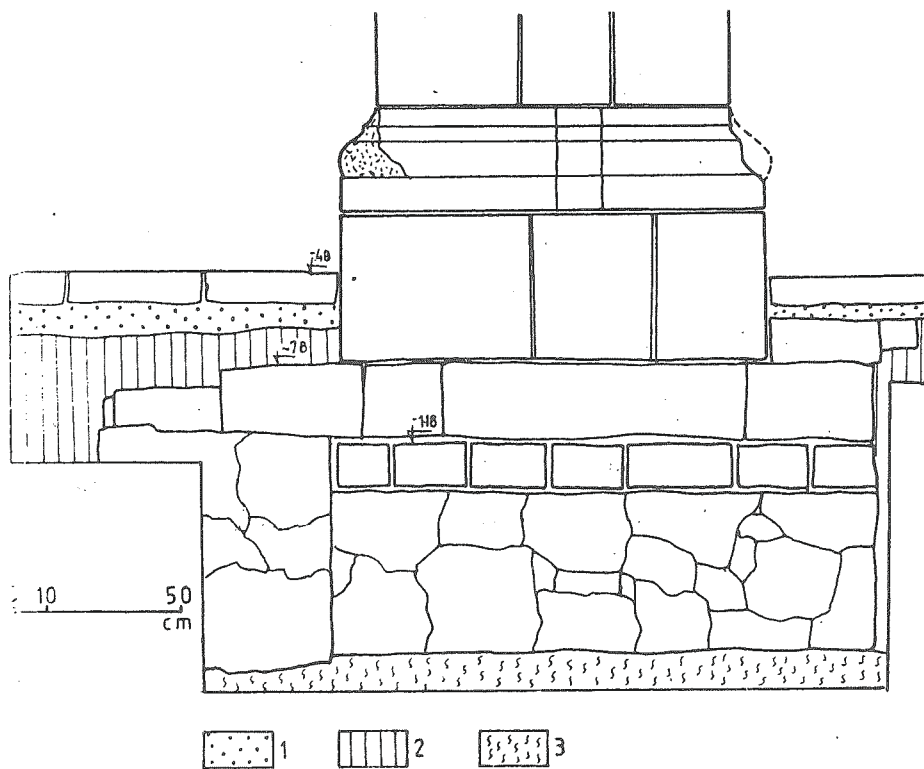

Рис. 16. Sandomierz — zespół kościoła św. Jakuba. Odkrywka 4 — plan odkrytych relikwii: 1 — filar XIII w., 2 — fragmenty płyty nagrobnej z mieczem, 3 — fundament przyporty XVIII-wiecznej, 4 — krypta, 5 grób

Abb. 16. Sandomierz — Sankt-Jakub-Kirchenkomplex. Freilegung 4 — Plan freigelegter Relikte: 1 — Pfeiler 13. Jh., 2 — Fragmente der Grabplatte mit dem Schwertbild, 3 — Streifenfundament 13. Jh., 4 — Krypta, 5 — Grab

Рис. 16. Садномеж — костёл св. Иакова. Карьер 4 — план открытых реликтов: 1 — колонна XIII в., 2 — фрагмент надгробной плиты с мечом, 3 — фундамент XVIII — вековой подпорки, 4 — крипта, 5 — погребение

Ryc. 17. Sandomierz — zespół kościoła św. Jakuba. Odkrywka 4, profil północny

oznaczenia: 1 — podsypka piaszczysto-lessowa, 2 — żółtoszary przemieszany less, 3 — calec lessowy

Abb. 17. Sandomierz — Sankt-Jakub-Kirchenkomplex. Freilegung 4, nördliches Profil

Bezeichnungen: 1 — Sand-Lößunterbettung, 2 — gelbgrauer vermischter Löß, 3 — gewachsener Lößboden

Рис. 17. Садномеж — костёл св. Иакова. Карьер 4, северный профиль

обозначения: 1 — печчано-лессовая подсипка, 2 — желто-серый перемешанный лёсс, 3 — лёссовая почва

wykluczmy możliwość, że znaleziona w warstwie 15 ceramika, datowana na XII—XIII w. dostała się tu przypadkowo, to warstwę tę należało by wiązać również z tym okresem, raczej bliżej początku XIII w., zaś sam mur najpóźniej na XII/XIII w.

Odkrywka 2/91

Odkrywkę zlokalizowano w południowo-zachodnim narożniku kaplicy św. Jacka. Stwierdzono, że mur ceglany kaplicy stoi na 60 cm wysokości fundamencie zbudowanym z nieregularnych bloków wapienia. Fundament posadowiono w warstwach przemieszanego lessu. Calec lessowy znajdował się dopiero około 80 cm poniżej stopy fundamentu (ryc. 12). W warstwach przemieszanego lessu wystąpiły okruchy cegły, zaprawy wapiennej, węgla drzewnego oraz pojedyncze fragmenty ceramiki nowożytniej i późnośredniowiecznej. Prawdopodobnie pierwotny zachodni budynek klasztoru, w czasie zamieniania go na kaplicę św. Jacka, był częściowo — przynajmniej niektóre partie ściany zachodniej — rozebrany łącznie z fundamentami, zaś zniszczone ściany odbudowano z wykorzystaniem starej cegły. Potwierdzają to różnice w sposobie fundamentowania pozostałych ścian zaobserwowane

w trakcie ich podbijania w 1969—1970 r.? Znaczną skalę remontów i przebudów jakim podlegała obecna kaplica potwierdziły też przeprowadzone w niej badania architektoniczne⁸.

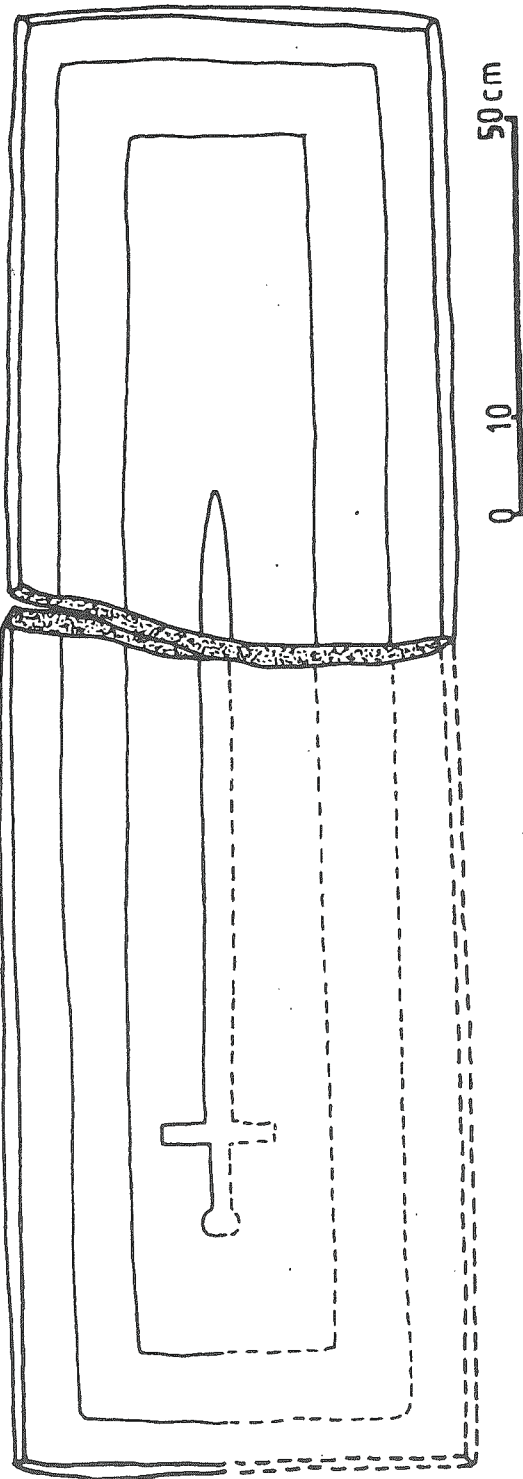
Odkrywki wewnątrz kościoła

Wykonano 6 odkrywek w nawie południowej (nr 1—6) oraz 4 odkrywki w nawie północnej (nr 7—10), o ogólnej powierzchni 25 m² (ryc. 1). Z przyczyn niezależnych nie udało się wykonać odkrywek w prezbiterium i kaplicy M.B. Różańcowej (dawniej św. Walentego). W trakcie badań przyjęto dwa założenia o konieczności uzyskania maksimum informacji przy najmniejszej możliwie powierzchni wykopów, oraz drugie, że ewentualnych odkrytych grobów nie będzie się eksplorować, lecz po zadokumentowaniu pozostawi in situ.

Odkrywka 1

Odkrywka ta umożliwiła obserwację fundamentów ściany zamykającej nawę południową od wschodu, fundamentów filaru S-1 oraz towarzyszących im nawarstwień i murów (ryc. 13).⁹

Ryc. 18. Sandomierz — zespół kościoła św. Jakuba. Rekonstrukcja płyty nagrobnej z odkrywki 4

Abb. 18. Sandomierz — Sankt-Jakub-Kirchenkomplex. Rekonstruktion der Grabplatte aus der Freilegung 4

Рис. 18. Садномеж — костёл св. Иакова. Реконструкция надробной плиты из карьера 4

Stwierdzono, że ściana wschodnia nawy południowej do głębokości -121 cm zbudowana jest z cegły w nieregularnym wątku wendyjskim. Na głębokości -100 cm znajdowała się odsadzka o szerokości około 20 cm. Ściana ceglana stała na kamiennym fundamencie o wysokości 40 cm, wysuniętym poza lico ściany o ponad 40 cm. Był to jedyny fundament ściany kościoła nie noszący śladów przemurowań dokonanych przez J. Wojciechowskiego w latach 1907—1909. Do ściany tej dostawiony jest filar S-1. Filar jest przewiązany ze ścianą dopiero od wysokości około 1,5 m ponad poziomem obecnej posadzki (ć 100 cm). Fundament filaru, zbudowany z dużych, nieobrobionych bloków kamiennych dostawiony był do kamiennego fundamentu ściany, lecz posadowiony o wiele głębiej — stopy fundamentu nie uchwycono. Powyżej, do poziomu odsadzki ceglanej ściany, znajdowały się ciosy piaskowcowe, lekko wysunięte poza stojący na nich właściwy cokół filaru, zbudowany również z ciosów oraz, w partii przyległej do ściany, z cegły. Fundamenty ściany i filaru częściowo niszczyły wkopaną w calec jamę, o nieokreślonym kształcie, wielkości i funkcji, której wypełnisko stanowił less przemieszany z drobnymi okruchami węgla drzewnego. W wypełnisku znaleziono jeden fragment ceramiki, którą można datować na XI—XII w. Od strony zachodniej do filaru dostawiony był nieregularny mur z kawałków cegły i kamieni, sięgający od około -68 cm do około -130 cm. Ponad nim zalegały warstwy gruzowiskowe związane z rozbiórką jego górnych partii. Mur ten należy najpewniej interpretować jako fundament pod ołtarz boczny i datować na 2 połowę XVII w., zaś rozbiórkę jego górnych partii na lata 1907—1909¹⁰. W profilu południowym odkrywki stwierdzono bliżej nieokreślony mur z cegieł i kamieni oraz towarzyszące mu warstwy gruzu i zaprawy wapiennej. Określenie chronologii i funkcji tych relikwów jest utrudnione ze względu na jedynie fragmentaryczne odsłonięcie. Być może mamy tu do czynienia z zewnętrznym licem muru krypty bądź innej lokalności (np. korytarzyka prowadzącego do właściwej krypty znajdującej się pod kaplicą M.B. Różańcowej, analogicznego do znajdującego się w nawie północnej) i w takiej sytuacji datować na lata 1634—35¹¹. Poniżej obu nowożytnych murów oraz między nimi znajdowały się warstwy przemieszanego lessu z domieszką szczątków organicznych i drobnego gruzu. Na głębokości — 190 cm, a więc znacznie poniżej obu murów a także stopy fundamentu ściany wschodniej nawy, odkryto fragmentarycznie grób — odsłonięto jedynie kończyny dolne szkieletu skierowanego głową na zachód. Grób był wkopany w calec, śladów trumny bądź wyposażenia nie zaobserwowano. Sytuacja stratygraficzna pozwala datować go między 2 połowę XIII w., a połowę XVII w., raczej bliżej tej pierwszej cezury. Warstwy przemieszanego lessu przykrywała warstewka zaprawy wapiennej znajdująca się na poziomie około — 70—75 cm, którą można uznać za pozostałość zlikwidowanej w połowie XIX w. posadzki XVII-wiecznej.

Odkrywka 2 (ryc. 14)

Odkrywka sięgała do głębokości 130 cm poniżej poziomu obecnej posadzki. Stwierdzono, że zbudowany z ciosów piaskowcowych cokół filaru miał wysokość 70 cm, z czego tylko około 5 cm wystawało ponad poziom obecnej posadzki. Na cokole widoczne były ślady pobiałki. Cokół stał na fundamencie zbudowanym z gruzu kamienno-ceglanego łączonego zaprawą wapienną. Głębokości posadowienia fundamentu nie ustalono. Do fundamentu od strony południowej przylegał murek z cegieł łączonych gliną. Murek w partiach przylegających do fundamentu miał szerokość główki cegły, dalej szerokość wozówki. Do dolnej części murku była przybita deska. Głębokości posadowienia murku nie rozpoznano. Murek należy interpretować, jako pozostałość krypty grobowej bądź raczej tylko obudowy ścian

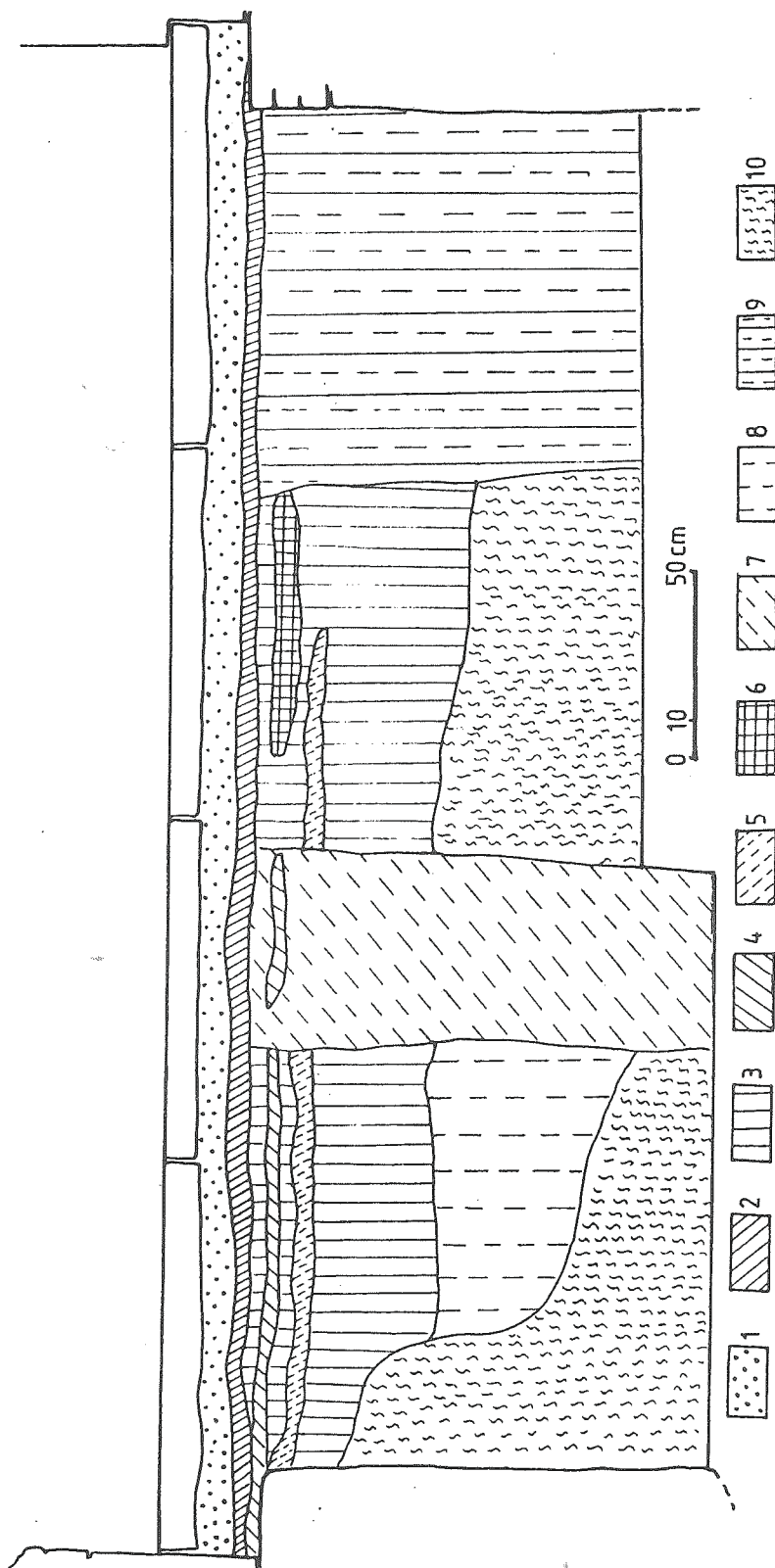

Рис. 19. Sandomierz — zespół kościoła św. Jakuba. Odkrywka 5, profil wschodni

oznaczenia: 1 — podsyпка piaszczysto-lessowa, 2 — drobny gruz ceglano-kamienny, 3 — żółtoszary przemieszany less, 4 — drobny gruz ceglany, 5 — drobny gruz ceglano-wapienny, 6 — gruby gruz kamiennie-ceglany, 7 — jasnoszary przemieszany less, 8 — żółty przemieszany less, 9 — szary less przemieszany z niewielką ilością drobnego gruzu, 10 — całec lessowy

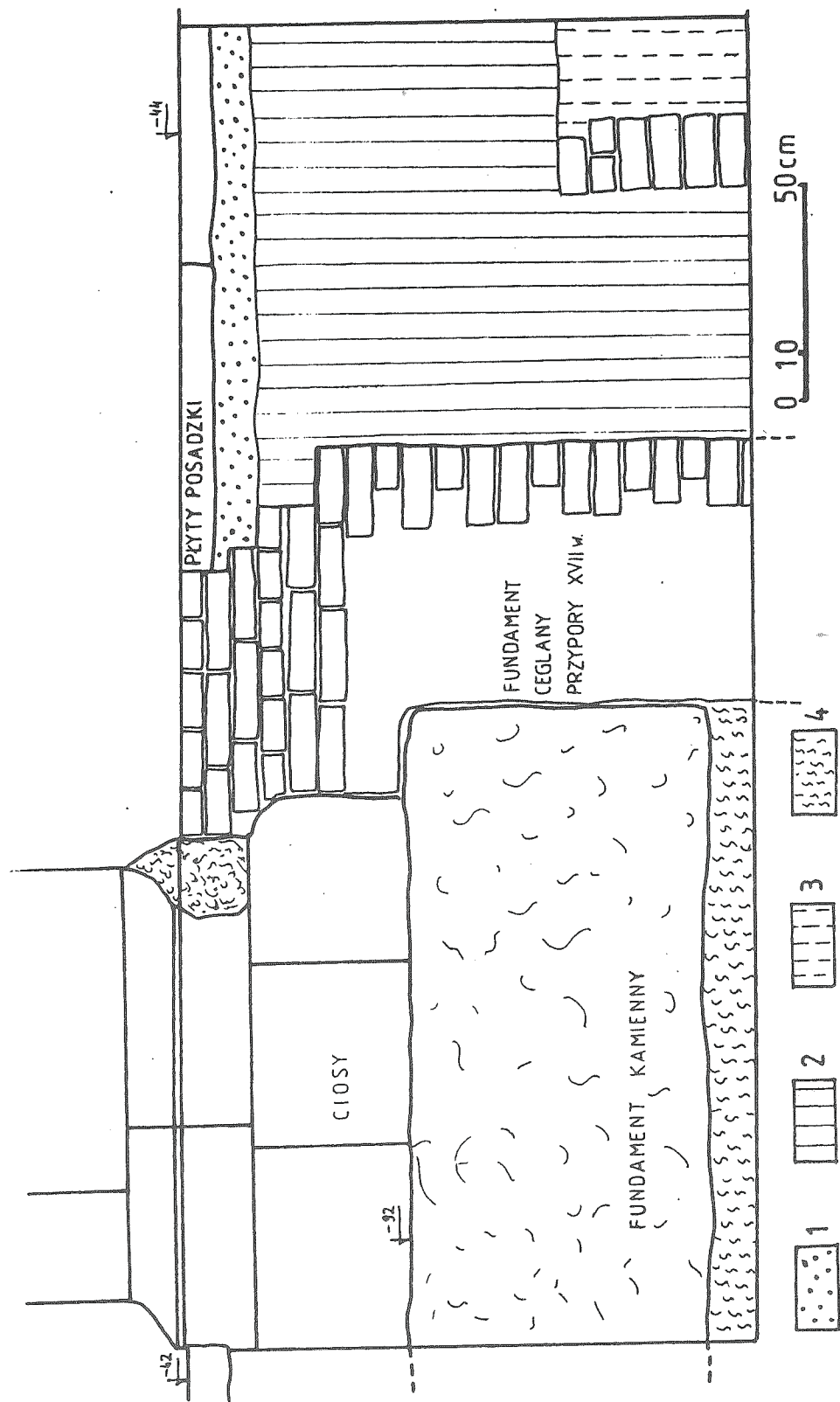
Abb. 19. Sandomierz — Sankt-Jakub-Kirchenkomplex. Freilegung 5, östliches Profil

Bezeichnungen: 1 — Sand-Löß-Unterbettung, 2 — kleiner Ziegelsteinschutt, 3 — gelbgrauer vermischter Löß, 4 — kleiner Ziegelschutt, 5 — kleiner Ziegelkalkschutt, 6 — grober Steilziegelschutt, 7 — hellgrauer vermischter Löß, 8 — gelber vermischter Löß, 9 — grauer Löß mit kleiner schuttmengiger Vermischung, 10 — gewachsener Lößboden.

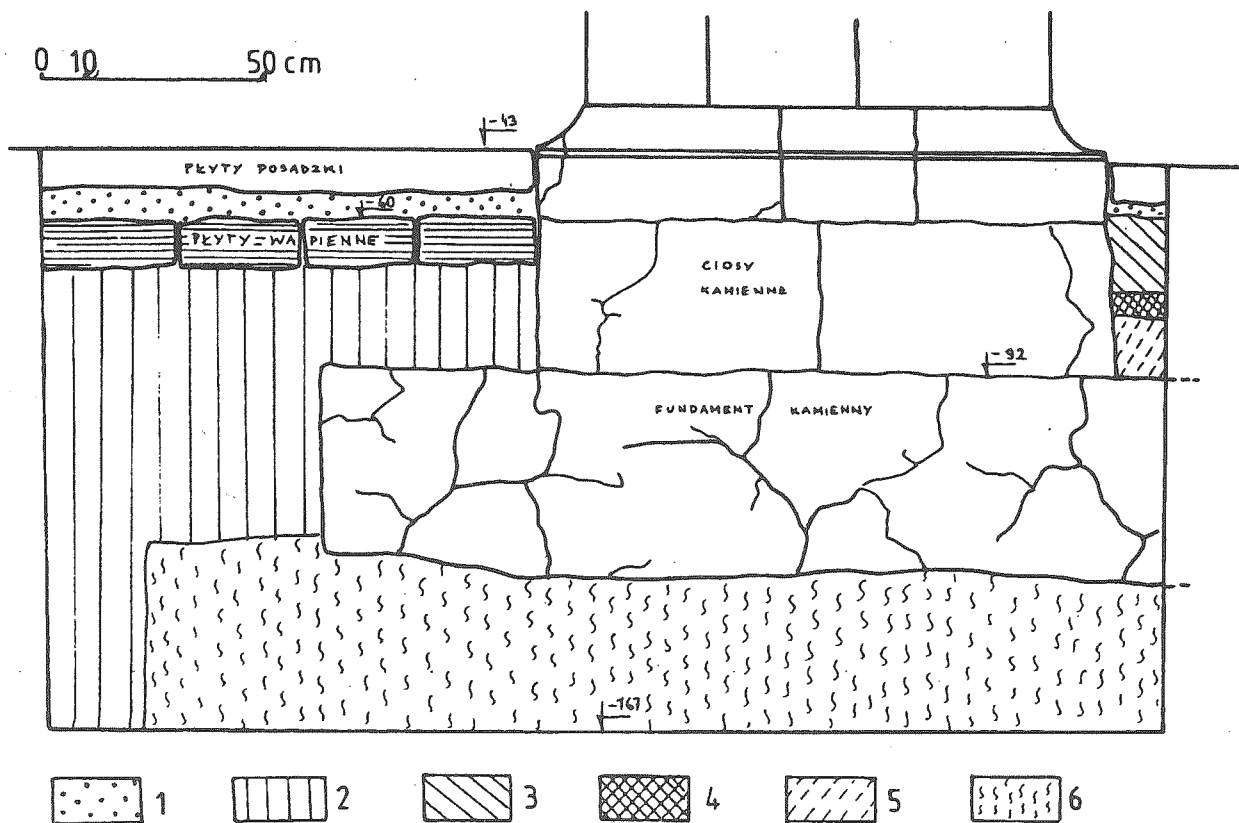
Рис. 19. Садномеж — костёл св. Иакова. Карьер 5, восточный профиль

Обозначения: 1 — песчано-лёссовая подсыпка, 2 — мелкий кирпично-каменный щебень, 3 — желто-серый перемешанный лёсс, 4 — мелкий кирпичный щебень, 5 — кирпично-известковый щебень, 6 — крупный каменно-кирпичный щебень, 7 — светлосерый перемешанный лёсс, 8 — жёлтый перемешанный лёсс, 9 — серый лёсс, перемешанный с небольшим количеством мелкого щебня, 10 — лёссовая почва

Ryc. 20. Sandomierz — zespół kościoła św. Jakuba. Odkrywka 8, profil wschodni
 oznaczenia: 1 — podsypka piaszczysto-łессowa, 2 — żółtazary przemieszany less, 3 — szarobrązowy przemieszany less, 4 — całec lessowy
 Abb. 20. Sandomierz — Sankt-Jakub-Kirchenkomplex. Freilegung 8, östliches Profil
 Bezeichnungen: 1 — Sand-Löß-Urterbettung, 2 — gelbgrauer vermischter Löß, 3 — graubrauner vermischter Löß, 4 — gewachsener Lößboden
 Рис. 20. Садномеж — костёл св. Иакова. Карьер 8, восточный профиль
 обозначения: 1 — песчано-лессовая подсыпка, 2 — жёлто-серый перемешанный лёсс, 3 — серо-бурый перемешанный лёсс, 4 — лёссовая подпочва

Ryc. 21. Sandomierz — zespół kościoła św. Jakuba. Odkrywka 9, profil wschodni
 oznaczenia: 1 — podsypka piaszczysto-lessowa, 2 — przemieszany brunatnożółty less, 3 — żółtoszary less z gruzem
 ceglano-wapienny, 4 — przemieszany szary less, 5 — jasnoszary less z gruzem ceglany, 6 — calec lessowy

Abb. 21. Sandomierz — Sankt-Jakub-Kirchenkomplex. Freilegung 9, östliches Profil.

Bezeichnungen: 1 — Sand-Löß-Unterbettung, 2 — vermischter braungelber Löß, 3 — gelbgrauer Löß mit Ziegelkalkschutt,
 4 — vermischter grauer Löß, 5 — hellgrauer Löß mit Ziegelschutt, 6 — gewachsener Lößboden

Рис. 21. Садномез — костёл св. Иакова. Карьер 9, восточный профиль

обозначения: 1 — песчано-лессовая подсыпка, 2 — перемешанный бурожелтый лёсс, 3 — желто-серый лёсс с кирпично-известковым щебном, 4 — перемешанный желтый лёсс, 5 — светлосерый лёсс с кирпичным щебном, 6 — лёссовая почва.

grob, najpewniej nowożytnego. Przestrzeń między murkiem i cokołem filaru a południową ścianą odkrywki wypełniał sypek less przemieszany ze szczątkami organicznymi, pojedynczymi kośćmi ludzkimi i drobnymi okruchami cegieł. Struktura wypełniska wskazuje na jego wielokrotne przekopywanie i mieszanie. Wypełnisko to przykryte było warstewkami zaprawy wapiennej, brunatnego lessu i jasnego lessu, przemieszanego z drobnymi okruchami cegły i zaprawy. Warstwy te należało by wiązać z likwidacją posadzki XVII-wiecznej. Powyżej zalegała warstwa wyrównawcza z podsypki piaszczysto-lessowej, na której ułożono płyty współczesnej posadzki.

Po północnej stronie murku ceglano-kamiennego zachował się na przestrzeni około 15 cm calec lessowy, w którego stropie wystąpiły drobne okruchy węgla drzewnego i 1 fragment ceramiki wczesnośredniowiecznej. Dalej w kierunku północnym znajdował się kolejny wkop, wypełniony gruzem ceglano-kamiennym. Strop warstwy calcowej znajdował się na tym samym poziomie co posadzka fundamentu filaru, tj. — 104 cm. Jednoznacznie wska-

zuje to, że fundament filaru posadowiono w wąskoprzestrzennym wykopie posadowionym w calcu.

Odkrywka 3 (ryc. 15)

Odkrywka ta sięgała 125 cm poniżej poziomu obecnej posadzki, tj. do poziomu — 178 cm. Cokół filaru zbudowany z ciosów piaskowcowych miał wysokość 60 cm, z tego tylko 12—15 cm znajdowało się powyżej poziomu obecnej posadzki. Na ciosach cokołu widoczny był wyraźny pas pobiałki. Cokół stał na fundamencie z gruzu kamienno-ceglanego łączonego zaprawą wapienną. Wysokość fundamentu wynosiła 60—65 cm, tzn. sięgał on do poziomu — 165 cm. Fundament posadowiony był w calcu lessowym. Od strony południowej, wschodniej i zachodniej filaru widoczne były pozostałości głębokich wkopów sięgających poniżej stopy fundamentu. Wkopy wypełnione były sypek lessu przemieszany ze szczątkami organicznymi i okruchami cegieł. Wypełniska wkopów przykryte były, po stronie wschodniej i południowej filaru, warstwą gruzu ceglano-

miennego. Natomiast od strony zachodniej znajdował się, stratygraficznie odpowiadający tej warstwie, gruz kamienno-ceglany zalany zaprawą wapienną, który można interpretować jako wyławkę pod posadzkę XVII-wieczną, bądź fundament pod ołtarz boczny. Bez względu na interpretację, warstwę tę należy łączyć z przebudową kościoła w 2 połowie XVII w. W trakcie prac rekonstrukcyjnych prowadzonych w 2 połowie XIX w. i latach 1907—1909 nie została ona z tej strony usunięta być może ze względu na stojący tu ołtarz, podczas gdy z pozostałych stron została zniszczona przy wymianie posadzki w 2 połowie XIX w. Warstwę gruzu wapienno-ceglanego należało by właśnie łączyć z likwidacją posadzki XVII-wiecznej i położeniem obecnej.

Odkrywka 4 (ryc. 16, 17)

Odkrywka ta przyniosła chyba najbardziej interesujące wyniki. Cokół filaru S-4 zbudowany był, podobnie jak pozostałych, z ciosów piaskowcowych. Jego wysokość wynosiła 75 cm, z tego 25 cm znajdowało się poniżej obecnej posadzki. Na ciosach widoczny był pas pobiałki. Cokół stał na fundamencie zbudowanym z dość dużych bloków kamiennych, na których znajdowała się warstwa bloczków ceglanych, identycznych z tymi, które użyto do budowy fundamentów skrzydła południowego klasztoru. Na nich z kolei dość duże płyty kamienne o grubości do 20 cm, w tym 2 fragmenty płyty nagrobnej z rytym wyobrażeniem miecza oraz ułamek płyty z wyraźnymi śladami profilowania. Luki między płytami wypełnione były cegłą palcówką. Fundament miał wysokość 65—70 cm. Od strony zachodniej i częściowo południowej i północnej, do fundamentu dostawiony był mur kamienny, w dolnej partii zbudowany z dużych nieobrobionych kamieni, wyżej, z dużych dopasowanych do siebie kamieni o wyrównanym licu, zwieńczony warstwą z cegły „palcówki” o zeszkliwionej powierzchni. Fragmenty takich samych cegieł o zeszkliwionej powierzchni użyte były w ławie fundamentowej budynku południowego klasztoru. Stopa omawianego muru sięgała około 20 cm głębiej niż fundament filaru. Powyżej poziomu fundamentu oraz na zewnątrz niego po stronie zachodniej wystąpił less przemieszany ze szczątkami organicznymi, fragmentami kości ludzkich i drobnym i średnim gruzem. Warstwę tę, podobnie jak w przypadku analogicznych nawarstwień stwierdzonych w pozostałych odkrywkach, należy interpretować jako wytworzoną podczas wykonywania kolejnych wkopów grobowych a następnie likwidacji pochówków wewnątrz kościoła. W zachodniej części odkrywki natrafiono także na 2 nienaruszone groby. Przy północno-zachodnim narożniku fundamentu filaru, na głębokości — 129 cm znajdowała się dobrze zachowana mała trumna o wymiarach około 45 x 25 x 20 cm, której wnętrze wypełniały wióry drewniane. Wewnątrz znajdowały się szczątki dziecka — ośeska, z których zachowały się fragmenty czaszki, łopatką i część żeber. Drugą trumnę stwierdzono na głębokości — 180 cm w profilu zachodnim odkrywki. Trumny tej nie otwierano. Od strony wschodniej filaru, powyżej poziomu pierwotnej posadzki, na fundamencie cokołu leżała płyta kamienna i cegła, pokryte cienką warstwą pobiałki. Relikty te należy interpretować jako pozim młodszej posadzki (z XVII w.). Powyżej z kolei, na szerokości filaru, znajdowało się niechlujnie wykonane podmurowanie ceglane. Konstrukcja ta, jak wskazują fotografie archiwalne, mogła stanowić podstawę pod ustawioną w tym miejscu dużą płytę nagrobną i należało by ją wiązać z pracami remontowo-porządkowymi prowadzonymi w kościele przez ks. M. Bulińskiego w 2 połowie XIX w. Podmurowanie to przykrywała z kolei warstwa podsypki na której ułożona była obecna posadzka. Ponadto po stronie wschodniej filaru stwierdzono istnienie 2 równoległych murków ceglanych stanowiących pozostałość ścian dłuższych murowanego grobu. Ze względu na odsłonięcie jedynie ich niewielkiego fragmentu, bliższe datowanie

nie jest możliwe. Po stronie północnej do XIII-wiecznego fundamentu filaru był dostawiony kamienno-ceglany fundament przypory wspierające sklepienie, na nim zaś, zachowana do wysokości 3 cegieł, sama przypora ceglana, przystawiona do kamiennego cokołu filaru. Do jej wzniesienia użyto m.in. płytek ceramicznych z XIII-wiecznego fryzu kościoła. Relikty te należy wiązać z barokizacją kościoła, w trakcie której wykonano w nawie sklepienie i zgodnie ze źródłami datować na około 1670 r.¹² W odkrywce wyraźnie stwierdzono 3 poziomy użytkowe wnętrza kościoła:

- poziom 1 — późnoromański, z okresu wzniesienia kościoła (2 ćw. XIII w.), leżący bezpośrednio na fundamencie filaru
- poziom 2 — barokowy, z 2 połowy XVII w. (ok. 1670 r), zachowany w postaci płyty kamiennej i cegieł ze śladami pobiałki po wschodniej stronie filaru
- poziom 3 — posadzka obecna, z 2 połowy XIX w., przekładana w początkach XX w.

Bardzo interesujące są różnice w sposobie wykonania fundamentu filaru S-4 w stosunku do pozostałych. Tylko w przypadku tego fundamentu, do jego wzniesienia użyto bloczków ceglanych, takich samych jakie zastosowano do budowy fundamentów południowego budynku klasztorowego (powszechnie uważanego za najmłodszy element zespołu klasztorowego — 3 ćwierć. XIII w., podczas gdy kościół — 2 ćwierć. — połowa XIII w.¹³ oraz dużych płyt kamiennych, w tym wtórnie użytych detali architektonicznych, fragmentów płyt nagrobnych oraz cegieł. Także tylko ten fundament posiada charakterystyczne obmurowanie (wzmocnienie?) od strony zachodniej i częściowo północnej i południowej. Może to wskazywać na pewne różnice czasowe między poszczególnymi elementami korpusu kościoła oraz związaną z tym zmianą warsztatu.¹⁴ Różnice te mogą też być efektem naprawy uszkodzonego fundamentu. Naprawa ta miała by miejsce w tym samym czasie co budowa południowego budynku klasztorowego, a więc między połową a 3 ćwiercią XIII w.

Najbardziej cenne jest odkrycie 2 fragmentów kamiennej płyty nagrobnej z rytym wizerunkiem miecza (ryc. 18). Pozycja stratygraficzna odkrytych fragmentów pozwala datować płytę najpóźniej na 3 ćwierć XIII w. Zakładając, że musiał upłynąć pewien czas między wykonaniem płyty a wmurowaniem jej fragmentów w fundament, czas jej powstania można przesunąć przynajmniej na przełom XII i XIII w. Cechy formalne samego zabytku niestety nie ułatwiają jego bliższego datowania. Schematycznie przedstawiony miecz o długim, prostym ostrzu, prostopadłym do niego jelicu i głowicy w kształcie gałki lub walca, jest najbliższy typom X i XI mieczy wczesnośredniowiecznych, które były szczególnie popularne między połową X a połową XIII w.¹⁵ Brak jest też dobrych analogii do samej płyty, tym bardziej, że płyty nagrobne z mieczami są bardzo rzadkie i niedoczekają się do tej pory opracowania¹⁶. Zarówno fragmenty płyty nagrobnej z mieczem jak i ułamek ze śladami profilowania zostały użyte wtórnie do budowy (bądź naprawy) fundamentu filaru. Ponadto w trakcie obserwacji fundamentu ściany zamykającej od wschodu nawę północną, stwierdzono, że został on wzniesiony z wtórnie użytych bloków kamiennych, w tym także detali architektonicznych. Wszystkie te fragmenty muszą zatem pochodzić ze starszego kościoła. Byłby to więc kolejny dowód, po odkrytych w wykopach przy prezbiterium fragmentach murów, na istnienie starszego kościoła rozebranego przez dominikanów przed wzniesieniem obecnego.

Odkrywka 5 (ryc. 19)

Odkrywkę tę, o szerokości 1 m została przeprowadzona między filarem S-4 a południową ścianą kościoła. Jej zadaniem było rozpoznanie nawarstwień wewnątrz nawy południowej oraz lokalizacja zamurowanego przejścia z nawy do krużganka. Stwier-

rdzono, że fundament ściany południowej kościoła został przemurowany w trakcie prac konserwatorskich w latach 1907—1909. Pozostałością tych robót jest m.in. szeroki na około 1 m wkop wzdłuż ściany, stwierdzony także w odkrywkach 6, 8 i 10. Fundament kamienny, którego stopy od strony nawy nie uchwycono, sięgał do poziomu — 90 cm, wyżej, do poziomu — 68 cm, uzupełniony był 3 warstwami cegieł — 2 dolne w układzie główkowym, trzecia — wozówkowym. Cegły te miały wymiary 26 x 13 x 6 cm, były więc znacznie mniejsze od tych, z których wzniesiono nawę kościoła. Fundament był wysunięty poza lico ściany około 18—20 cm. Na nim stała ściana zbudowana z cegieł „romańskich” o wymiarach 28 x 14 x 9 cm. Między odsadzką a górnym poziomem obecnej posadzki ściana była podkuta celem wprowadzenia kamiennych płyt posadzkowych. Intrygujące jest zestawienie poziomów odsadzek fundamentu po zewnętrznej i wewnętrznej stronie ściany. Po stronie zewnętrznej, od wirydarza, odsadzka kamiennego fundamentu znajdowała się na poziomie — 110 cm, następnie jest 15 cm wysokości cokolik kamienny, wyżej zaś ściana ceglana. Od strony wewnętrznej (od nawy), odsadzka fundamentu kamiennego znajduje się na poziomie — 90 cm a więc 20 cm wyżej. Ta niezgodność wydaje się być efektem prac konserwatorskich J. Wojciechowskiego, które zatarły całkowicie pierwotny wygląd ściany i fundamentu. W ich trakcie zlikwidowano także całkowicie przejście na krużganek i przemurowano ścianę łącznie z partią fundamentową. Układ nawarstwień w nawie południowej przedstawiono na ryc. 19. Poniżej posadzki i znajdującej się pod nią podsypki piaszczysto-lessowej znajdował się poziom utworzony przez drobny gruz ceglano-kamienny z okruciami zaprawy. Ta kilkucentymetrowej miąższości warstwa wystąpiła na całej powierzchni odkrywki, czytelna była także w profilach pozostałych odkrywek. Można ją interpretować jako pozostałość po pracach remontowych z lat 1907—1909. Poniżej, przy ścianie południowej kościoła czytelny był około 100 cm szerokości wkop, wykonany przy okazji przemurowania fundamentów. Dalej, w kierunku filaru S-4 znajdowały się pozostałości szeregu wkopów i warstw niwelacyjnych, w tym jeden bardzo dobrze czytelny wkop grobowy, sięgający do poziomu około — 90 cm, na którego dnie znajdował się szkielet w pozycji wyprostowanej. Eksplorację odkrywki zakończono na poziomie grobu. Wymieniony wyżej wkop grobowy przecinał widoczną na poziomie — 83 cm — 88 cm warstwę drobnego gruzu z okruciami zaprawy wapiennej. Warstwę tę, której poziom odpowiada mniej więcej najstarszemu poziomowi użytkowemu wnętrza kościoła, można wiązać z likwidacją w XVII w. pierwotnej, XIII wiecznej posadzki.

Odkrywka 6

Odkrywka ta zlokalizowana była w południowo-zachodnim narożniku kościoła, między wejściem do kaplicy św. Jacka a ścianą zachodnią nawy. Stwierdzono, że fundament kamienny zaczyna się na głębokości — 78 cm i zwieńczony jest warstwą nowożytnych (takich jak stwierdzono w odkrywce 5) cegieł. Odsadzka fundamentu wysunięta była 22—26 cm poza lico ściany zachodniej i tylko 16 cm poza lico ściany południowej. Dolna partia ściany wykonana była z 2 warstw cegły współczesnej, dopiero wyżej, od poziomu — 55 cm, były cegły „romańskie”. Jest więc to sytuacja identyczna jak w odkrywkach 5, 8 i 10, gdzie również, aczkolwiek w nieco innej konfiguracji, na fundamencie kamiennym znajdowały się 3 warstwy cegły współczesnej, zaś dopiero wyżej lico z cegły „romańskiej”. Podobnie jak w ścianie południowej, w ścianie zachodniej poziom odsadzek fundamentu kamiennego po stronie zewnętrznej i wewnętrznej był inny. Odsadzka fundamentu po stronie zewnętrznej znajdowała się na głębokości — 41 cm, po stronie wewnętrznej na głębokości — 78 cm, różnica poziomów wynosiła zatem prawie

40 cm. Wszystko to świadczy o gruntownym przemurowaniu fundamentów a zapewne i ścian i dopasowaniu poziomów odsadzek do warunków z początku XX w.

Odkrywka 7

W odkrywce tej, podobnie jak w dwu poprzednich, stwierdzono, że fundament kościoła został przemurowany od strony wewnętrznej a przy okazji naruszono i przemieszano warstwy wzdłuż ściany na szerokości 120—130 cm. Fundament kamienny ściany północnej kościoła sięgał do poziomu około — 180 cm. Na poziomie — 72 cm znajdowała się odsadzka wysunięta około 20 cm poza lico ściany. Dolne partie na wysokość 3 cegieł były wykonane z cegły współczesnej. Inaczej jednak niż tam, dwie dolne cegły były cofnięte około 4 cm w stosunku do płaszczyzny ściany. Być może cofnięcie to przygotowano celem wpuszczenia płyt posadzkowych (tak jak podkucie w ścianie południowej), lecz z jakichś powodów, najprawdopodobniej pomyłki w wyznaczaniu poziomów, nie wykorzystano go. Jak już wspomniano, warstwy kulturowe na przestrzeni ponad 1 m wzdłuż ściany północnej kościoła były zniszczone przez wkop wykonany podczas przemurowywania fundamentów. Jedynie w narożniku południowo-wschodnim odkrywki natrafiono na fragment ceglano-muru grobowca oraz inny, młodszy od niego wkop grobowy. Oba groby były częściowo uszkodzone przez wykop związany z przemurowywaniem fundamentów z lat 1907—1909.

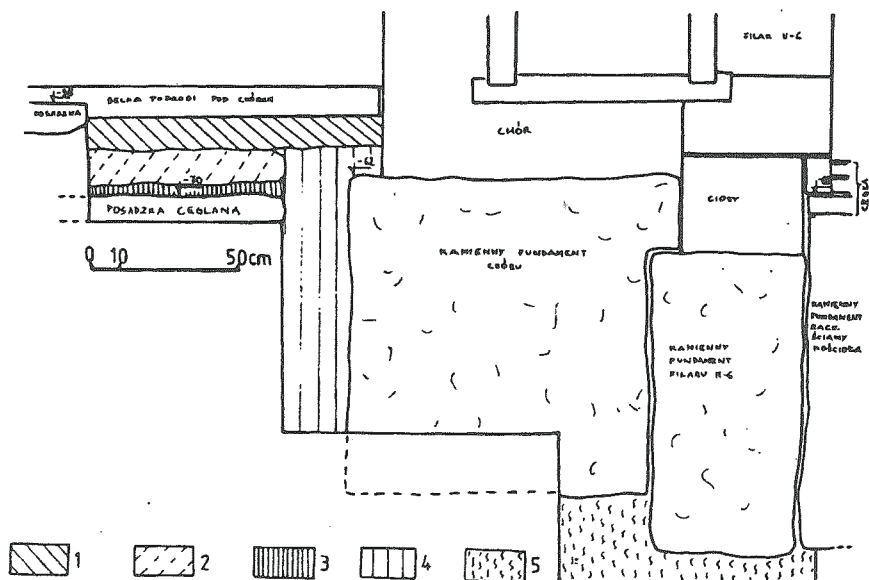
Odkrywka 8 (ryc. 20)

W odkrywce tej, podobnie jak przy pozostałych wykonanych przy filarach nawy północnej, stwierdzono odmienne niż w nawie południowej opracowanie profili baz kamiennych cokołów filarów międzynawowych. Pozostaje kwestia otwartą, czy różnice te mają charakter pierwotny (jak wydaje się autorowi sprawozdania), czy też wynikają ze zniszczenia pierwotnych profili, jak sugeruje mgr inż. J. Zub¹⁷. Kamienny cokół filaru N-3 był w górnej partii od strony południowej i wschodniej częściowo uszkodzony i skuty. Jego wysokość wynosi 65 cm. Cokół stał na fundamencie z kamienia, zaczynającym się na poziomie — 92 cm, zaś jego stopa posadowiona w calcu sięgała głębokości — 165 cm. Fundament miał odsadzkę około 20—25 cm szerokości. Do fundamentu filaru od strony wschodniej dostawiony był kamienno-ceglany fundament przypory wspierającej sklepienie z połowy XVII w. W odległości około 160 cm na południe od filaru, już w nawie głównej, natrafiono na ceglany mur krypty, zniszczony w górnej partii. Zniszczenie to musiało nastąpić podczas przekopywania wnętrza kościoła podczas likwidacji grobów. Pozostałością tych działań jest warstwa przemieszanego lessu z niewielką ilością drobnego gruzu, szczątkami organicznymi i pojedynczymi kośćmi ludzkimi. Calec lessowy wystąpił jedynie pod fundamentem filaru i na południe od niego.

Odkrywka 9 (ryc. 21)

Mocno spękany piaskowcowy cokół filaru miał wysokość 60 cm. Cokół posadowiony był na kamiennym fundamencie, również silnie spękany, zaczynającym się na poziomie — 90 cm. Wysokość fundamentu wyniosła 40—45 cm, byłby więc on najpłytszy ze wszystkich obserwowanych. Poniżej współczesnej posadzki na powierzchni całej odkrywki zalegała warstwa podsypki piaszczysto-lessowej. Poniżej niej, na poziomie — 60 cm (strop), po północnej stronie filaru wystąpiły płasko leżące cegły i mniej lub bardziej regularnie kwadratowe płyty wapienne. Jest to zachowana in situ posadzka XVII-wieczna. W południowym profilu odkrywki wystąpiła odpowiadająca jej stratygraficznie warstwa zaprawy wapiennej, którą można traktować jako pozostałość po rozbiórce posadzki. Poniżej posadzki XVII-wiecznej po stronie północnej filaru wystąpił przemieszany less stanowiący

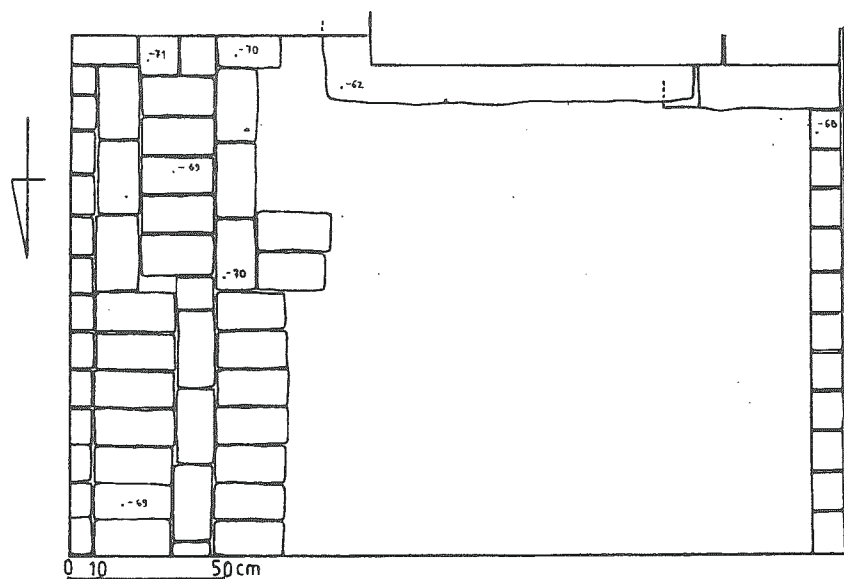

Ryc. 22. Sandomierz — zespół kościoła św. Jakuba. Odkrywka 10, profil południowy
 oznaczenia: 1 — szarozółty less z gruzem kamienno-ceglanym, 2 — szarosiwy less z drobnym gruzem, 3 — jasnozółty
 przemieszany less, 4 — żółtoszary przemieszany less, 5 — całec lessowy

Abb. 22. Sandomierz — Sankt-Jakub-Kirchenkomplex. Freilegung 10, südliches Profil
 Bezeichnungen: 1 — graugelber Löß mit Steinziegelschutt, 2 — grauer Löß mit kleinem Schutt, 3 — hellgelber vermischter
 Löß, 4 — gelbschwarzer Löß, 5 — gewachsener Lößboden.

Рис. 22. Садномеж — костёл св. Иакова. Карьер 10, южный профиль обозначения: 1 — серо-жёлтый лёсс с каменно-кирпичным
 щебнем, 2 — серосизый лёсс с мелким щебнем, 3 — светложёлтый перемешанный лёсс, 4 — жёлто-серый перемешан-
 ный лёсс, 5 — лёссовая почва

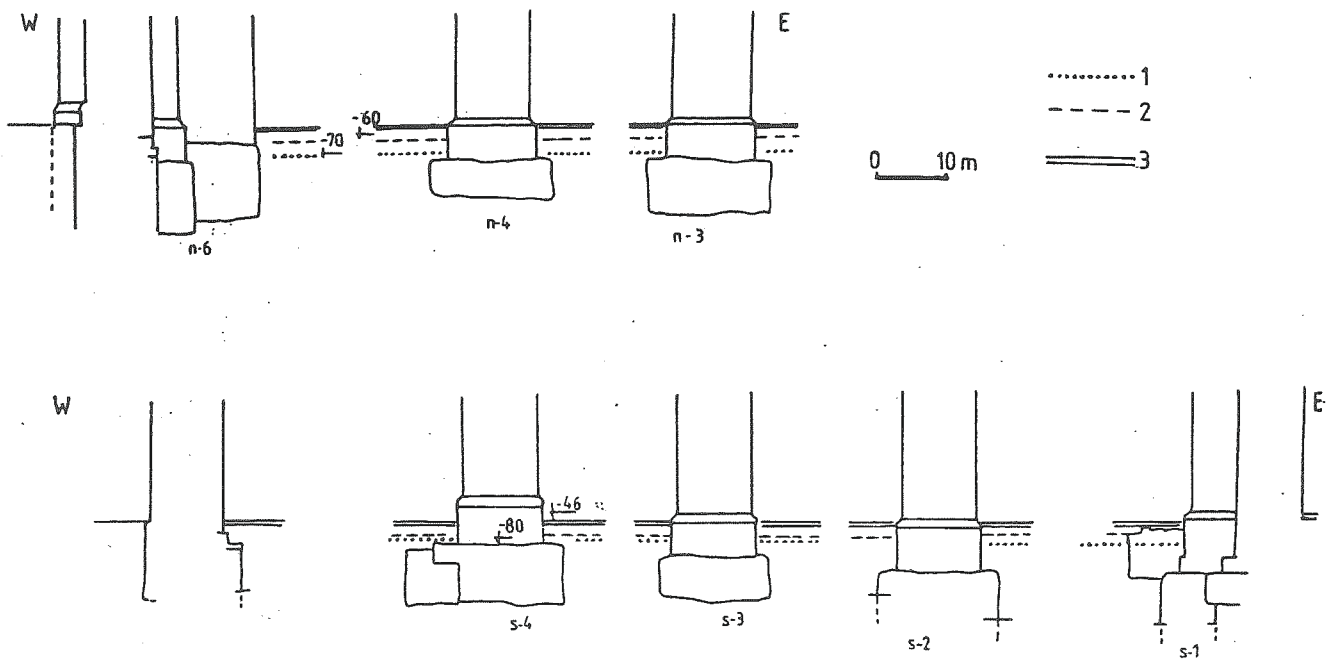

Ryc. 23. Sandomierz — zespół kościoła św. Jakuba. Odkrywka 10 — plan

Abb. 23. Sandomierz — Sankt-Jakub-Kirchenkomplex. Freilegung 10 — Plan

Рис. 23. Садномеж — костёл св. Иакова. Карьер 10 — план

Ryc. 24. Sandomierz — zespół kościoła św. Jakuba. Zestawienie głębokości posadowienia fundamentów i poziomów użytkowych wewnątrz kościoła

oznaczenia: 1 — poziom XII w., 2 — poziom XVII w., 3 — poziom XIX/XX w.

Abb. 24. Sandomierz — Sankt-Jakub-Kirchenkomplex. Zusammenstellung der Tiefe der Fundamente und Gebrauchsniveaus im Inneren der Kirche

Bezeichnungen: 1 — Niveau 13. Jh., 2 — Niveau 17. Jh., 3 — Niveau 19./20. Jh.

Рис. 24. Садномеж — костёл св. Иакова. сопоставление глубины помещения фундаментов и уровней подсобных интерьеров костёла обозначения: 1 — уровень XIII в., 2 — уровень XVII в., 3 — уровень XIX/XX в.

wypełniska wkopów grobowych. Zarysy wkopów z tej strony były nieczytelne. Natomiast po stronie zachodniej filaru widoczne były 2 głębokie wkopy grobowe, częściowo wkopane w calec, których wypełniska również stanowił przemieszany less. Na dnie wkopów można było zaobserwować słabo czytelne pozostałości trumien drewnianych, brak było natomiast szkieletów. Potwierdza to, wielokrotnie wspomnianą wcześniej hipotezę, że w kościele, najpewniej około połowy XVII w. zlikwidowano większość starszych grobów. Strop calca w profilu zachodnim wystąpił już na poziomie — 80 cm, a więc prawdopodobnie mniej więcej na swej naturalnej wysokości w tej partii Wzgórza Staromiejskiego. Średniowieczny, XIII-wieczny poziom użytkowy, który powinien znajdować się bezpośrednio na calcu, nie zachował się, zniszczony przez szeroki, płytki wkop (około 40 cm poniżej poziomu obecnej posadzki), widoczny na całej długości profilu zachodniego odkrywki, bądź wcześniej, podczas przebudowy kościoła w połowie XVII w.

Odkrywka 10 (ryc. 22,23)

Odkrywka ta usytuowana była w narożniku utworzonym przez filar N-6, dostawiony do niego chór i zachodnią ścianę kościoła. Stopa kamiennego fundamentu ściany zachodniej znajdowała się na poziomie — 190 cm. Fundament kamienny był zwieńczony warstwą cegieł nowożytnych (analogiczną sytuację stwierdzono w odkrywkach 5, 6 i 7) i kończył się na poziomie — 68 cm. Odsadzka fundamentu miała szerokość 10 cm. Na nim wznosiła się ściana ceglana, której dolne partie oblicowane były 2 warstwami cegieł współczesnych (26 x 13 x 6 cm) — dolna warstwa w układzie główkowym, górna — wozóvkowym. Dopiero

wyżej ścianę budowały cegły „romańskie” o wymiarach 29—27 x 14 x 8 cm. Identyczny układ stwierdzono także poniżej wejścia do dzwonnicy, co jednoznacznie świadczy o nieoiginalności przynajmniej poziomu wejścia. Należy zwrócić uwagę, że od strony zewnętrznej odsadzka kamiennego fundamentu znajduje się na poziomie — 41 cm, a więc prawie 40 cm wyżej niż po stronie wewnętrznej. Świadczy to, podobnie jak obserwacje poczynione w ninich odkrywkach, że fundamenty i ściany zostały znacznie przemurowane w trakcie prac konserwatorskich z lat 1907—1909. Do fundamentu ściany zachodniej dostawiony był kamienny fundament filaru N-6. Głębokość posadowienia obu fundamentów była jednakowa. Na fundamencie, który kończył się na poziomie ok. — 80 cm, a więc 20 cm niżej niż odsadzka fundamentu ściany, stał cokol filaru zbudowany z ciosów piaskowcowych. Na ciosach cokołu od poziomu — 62 do — 38 cm, tj. do obecnej posadzki, widoczny był pas pobiałki. Z kolei do fundamentu filaru od strony wschodniej dostawiony był kamienny fundament chóru. Był on posadowiony płycej, sięgał do głębokości około — 170 cm a kończył na poziomie około — 62 cm. Wyżej wznosiła się ceglana, otynkowana ściana chóru. Na poziomie od — 69 do — 71 cm w części wschodniej odkrywki natrafiono na posadzkę wykonaną z cegieł o wymiarach 25—26 x 13—12 x 5,5—6 cm. Posadzka urywała się w odległości około 170 cm od ściany zachodniej kościoła. Poniżej niej, do poziomu — 165 cm znajdował się przemieszany less leżący na calcu. Na styku warstwy przemieszanego lessu i calca w profilu wschodnim odkrywki widoczna była czaszka, zaś około 40 cm powyżej niej przecięte kości nóg. Wszystko to pozwala interpretować warstwę przemieszanego lessu jako wypełniska wkopów

grobowych. Nieregularny układ cegieł posadzki może być wynikiem ich zdejmowania i powtórnego układania przy wykonywaniu grobów. Odkryta posadzka ceglana jest bezspornie najstarszą zachowaną *in situ* posadzką i należy ją wiązać z XIII-wiecznym poziomem użytkowym kościoła. Ponad posadzką ceglana zalegała około 5 cm miąższości warstewka czystego lessu, na niej około 10 cm warstwa szarosiwej ziemi z niewielką ilością gruzu, wyżej, gruz ceglano-kamienny i podsypka piaszczysto-lessowa, na której ułożone były płyty obecnej posadzki. Warstwę szarosiwej ziemi przemieszanej z gruzem należy wiązać z pracami budowlanymi z połowy XVII w., leżącą wyżej warstwę gruzu — remontem kościoła na początek XX w. Wymienione warstwy były przy ścianie przecięte przez około 170 cm szerokości wkop sięgający stopy fundamentowej ściany kościoła, wypełniony lessem przemieszanym z niewielką ilością drobnego gruzu. Wkop ten wykonano w związku z przemurowaniem fundamentów kościoła w latach 1907—1909.

PODSUMOWANIE

1. Wyniki uzyskane w trakcie badań z 1983 i 1990 r., w połączeniu z obserwacjami odkrywek budowlanych i analizą obecnej morfologii otoczenia kościoła św. Jakuba, jednoznacznie wskazują, że ukształtowanie tej części tzw. Wzgórza Staromiejskiego w średniowieczu znacznie różniło się od współczesnego. Południowo-wschodni stok wzgórza, obecnie częściowo starsowany, zajęty przez ogród i sad, rozcięty był przez wąwóz zaczynający się mniej więcej na wysokości kaplicy św. Jacka a mający wylot między wąwozem Królowej Jadwigi a Wzgierzem Zamkowym. Południowa część wschodniego budynku klasztornego została wzniesiona na stoku tego wąwozu. Obecna tzw. „piwnica na jednym filarze” była dostępna z tego wąwozu przez otwór znajdujący się w jej ścianie południowej. W trakcie budowy kościoła w wąwozie tym znajdowała się najprawdopodobniej cegielnia, gdzie produkowano i wypalano cegłę do jego wzniesienia. Skład odpadów ceglanych powstałych przy wypale odkryto w działce C wykopu 1/90. Po wybudowaniu kościoła i wschodniego budynku klasztornego górny odcinek wąwozu został częściowo zasypany. W miejscu tym następnie wzniesiono południowy budynek klasztorny. Omawiany wąwóz został ostatecznie zasypany dopiero około połowy XIX w.

2. Stwierdzone w odkrywkach przy północno-wschodnim narożniku prezbiterium pozostałości murów kamiennych, wtórnie użyte do budowy fundamentu filaru S-4 fragmenty kamieniarki, w tym płyta nagrobna z rytym przedstawieniem miecza oraz zaobserwowane w fundamencie ściany zamykającej od wschodu nawę północną wtórnie użyte bloki kamienne, potwierdzają informację Długosza o rozebraniu przez dominikanów przekazanego im starego kościoła parafialnego i wzniesieniu na jego miejscu obecnego, klasztornego. Ponieważ na inne jego pozostałości nie natrafiono w żadnym z wykopów w nawie, jest możliwe, że wymiary pierwszego kościoła pw. św. Jakuba nie przekraczały wymiarów prezbiterium późniejszego kościoła dominikańskiego. Była by to zatem niewielka, zapewne jednonawowa świątynia murowana z kamienia. Że ówczesna osada sandomierska nie potrze-

bowiała większego kościoła parafialnego świadczą niewielkie rozmiary kościoła pw. św. Pawła, do którego w 1226 r. przeniesiono parafię¹⁸. Brak jest bliższych danych do datowania odkrytych relikwów pierwotnego kościoła. Czas rozbiórki wyznacza data sprowadzenia dominikanów do Sandomierza tj. 1226 r. natomiast jego początki zgodnie z tradycją należałoby wyznaczyć na przełom XII i XIII w. bądź koniec XII w.

3. Badania archeologiczne i architektoniczne jednoznacznie wskazują, że jako pierwszy wzniesiono budynek kościoła. Współcześnie z nim bądź w niewielkim odstępnie czasowym ale jeszcze w ramach tej samej fazy budowlanej, wybudowano obecny wschodni budynek klasztorny. Miał on od początku obecną szerokość. Dopiero po częściowym zasypaniu wąwozu, zapewne w poł. XIII w. wzniesiono południowe skrzydło klasztorne. Pierwotnie był nim budynek wolnostojący, a w każdym razie nie łączący się ze skrzydłem wschodnim, posadowiony na stoku częściowo zasypanego wąwozu. W końcu XVI w. między budynkami wschodnimi południowym poprowadzono kamienny kanał, którego pozostałości i stwierdzono w działce C wykopu 1/90. Skrzydła wschodnie i południowe nie były ze sobą połączone jeszcze w początkach XVII w., co potwierdza także widok zespołu św. Jakuba na panoramie miasta w „Civitates Orbis Terrarum” Brauna i Hegenberga z 1617 r.¹⁹ Połączenie obu skrzydeł, powiązane z ich przebudową, nastąpiło dopiero w 2 połowie XVII w., w czasie barokizacji kościoła i klasztoru. Ze względu na jedynie fragmentaryczne odslonie murów skrzydła południowego, brak jest bliższych danych do rekonstrukcji jego wyglądu. Na wspomnianej panoramie miasta Brauna i Hegenberga, skrzydło południowe składa się z 3 lub 4 części (budyneków?). Dość skomplikowany plan tego skrzydła, zwłaszcza jego części wschodniej, potwierdza liczba murów stwierdzonych w wykopie 1/90.

Wyniki badań, przede wszystkim architektonicznych, jednoznacznie wskazują, że skrzydło zachodnie klasztoru, którego pozostałością jest kaplica św. Jacka, nie było pierwotnie planowane. Powstało ono najpóźniej, najpewniej dopiero pod koniec XIV w.²⁰ Brak też jest dowodów na istnienie pierwotnych (z XIII w. krążganków). Najwcześniej mogły one powstać pod koniec XIV w., tj. po wybudowaniu skrzydła zachodniego i kaplicy św. Walentego (obecnie M.B. Różańcowej), najpewniej dopiero w XVII w.²¹ W świetle powyższego, całkowicie błędne są dotychczasowe rekonstrukcje wyglądu zespołu klasztornego w XIII w. jako zamkniętego czworoboku składającego się z kościoła i 3 skrzydeł klasztornych²². Taki wygląd zespół klasztorny przybrał dopiero w 2 połowie XVII w.

4. Wewnątrz kościoła stwierdzono 3 poziom użytkowe i związane z nimi, w części zachowane *in situ* posadzki (ryc. 24): poziom 1 — pierwotny poziom użytkowy kościoła, późnoromański (2 ówierć XIII w.) W części zachodniej nawy północnej zachowała się posadzka ceglana wykonana z cegieł o wymiarach ubliżonych do wymiarów cegieł użytych do wzniesienia korpusu nawowego, jedynie

bardziej płaskich. Dotychczas przyjmowano, że posadzka XIII-wieczna wykonana była z glazurowanych płytek ceramicznych, których fragmenty odkryte w trakcie prac remontowych w 2 połowie XIX w. i latach 1907—1909 znajdują się w Muzeum Diecezjalnym w Sandomierzu²³. W świetle obecnych badań należy przyjąć że płytki takie użyto do wykonania części (pewnych elementów) posadzki, najpewniej w prezbiterium i nawie głównej. Posadzka w nawach bocznych była ceglana. Poza płytkami glazurowanymi i cegłą do wykonania posadzki użyto także płaskich płytek ceramicznych, jakich fragmenty na złożu wtórnym znaleziono w odkrywkach 1 i 4.

poziom 2 — XVII-wieczny (ok. 1670 r.), barokowy. Poziom ten był czytelny w większości odkrywek. Przy filarach N-4 i S-4 natrafiono na zachowane in situ fragmenty posadzki ułożonej z płyt wapiennych i cegieł. Posadzka ta została zlikwidowana około połowy XIX w.

poziom 3 — posadzka współczesna, wykonana z płyt piaskowca kunowskiego oraz w części, z wtórnice użytych różnoczasowych płyt nagrobnych i elementów z posadzki XVII-wiecznej.

5. Przed wykonaniem posadzki w 2 połowie XVII w. zlikwidowano większość grobów znajdujących się w kościele. Być może likwidacja grobów i częściowe przekopanie wnętrza kościoła wiąże się z poszukiwaniem szczątków Męczenników Dominikańskich, których kult uaktywnił się w okresie baroku.

6. W trakcie prac prowadzonych przez J. Wojciechowskiego w latach 1907—1909, których celem było przywrócenie kościołowi XIII-wiecznego wyglądu, został przemurowany fundament ścian obwodowych oraz same ściany. Doprowadziło to nie tylko do zniszczenia części nawarstwień kulturowych we wnętrzu kościoła ale także, zmiany poziomów odsadzek fundamentów, zniszczenia oryginalnego lica ścian, w tym także w rejonie przejścia z nawy na krużganek i wejścia do dzwonnicy. Jedyne nieprzemurowane fundamenty zachowały się pod ścianami zamykającymi nawy boczne od wschodu. Wprowadzone przez J. Wojciechowskiego zmiany są tak duże, że wyciąganie jakichkolwiek wniosków odnośnie pierwotnego wyglądu kościoła, jego faz chronologicznych i kolejnych przekształceń na podstawie obecnego wyglądu, w tym zwłaszcza wątków murów i wymiarów cegieł jest całkowicie nieuprawnione.

7. Wskazana jest dalszy kontynuacja badań skrzydeł południowego i zachodniego klasztoru.

Przypisy

¹ Pracami kierował autor przy współpracy mgr. J. Zuba i mgr. L. Polanowskiego. Zbiorczy plan wykopów por. ryc. 1 w artykule L. Polanowskiego i J. Zuba, *Architektura klasztoru dominikanów sandomierskich w świetle ostatnich badań historycznych i archeologicznych*, zamieszczonych w niniejszym tomie.

² Badania architektoniczne prowadzili J. Zub i L. Polanowski. Objęto nimi kaplicę św. Jacka i zachodnią elewację zachowanego skrzydła klasztoru. Dokumentacja z badań w archiwum Woj. Konserwatora Zabytków w Tarnobrzegu.

³ Dla wszystkich warstw stwierdzonych w wykopach I/90

i II/90 oraz odkrywkach przy fundamentach zastosowano jednolity opis ich charakterystyki dotyczący składu i struktury, jednolitą ciągłą numeracją oraz oznaczenia graficzne (ryc. 2). Warstwy o tym samym charakterze i składzie ale pochodzące z różnych okresów w związku z tym mogą być oznaczone tak samo. Numeracja warstw zastosowana w tekście odpowiada numeracji warstw i obiektów z ryc. 4—12.

⁴ M. Florek, *Sandomierz, kościół św. Jakuba i klasztor dominikanów*, Inf. Arch. — badania 1983, Warszawa 1984, s. 212.

⁵ L. Polanowski, *Wyniki badań architektonicznych* (w:) M. Florek, L. Polanowski, *Wstępne sprawozdanie z badań archeologiczno-architektonicznych przy kościele św. Jakuba i dawnym klasztorze dominikanów w Sandomierzu w 1990 r.*, Sandomierz 1990 (mps. w archiwum KZA w Tarnobrzegu).

⁶ T. Dębowski, M. Myszk a, *Wstępne wyniki badań archeologicznych przeprowadzonych w 1970 r.*, Kraków 1970 (mps. w archiwum KZA w Tarnobrzegu).

⁷ por. T. Dębowski, M. Myszk a, op. cit.

⁸ L. Polanowski, J. Zub, *Sprawozdanie z badań architektonicznych kaplicy p.w. św. Jacka, Tarnobrzeg 1991* (mps. w archiwum PSOZ O/Tarnobrzeg).

⁹ Filary międzynawowe oznaczono kolejno, poczynając od wschodu: w nawie północnej — N-1, N-2, N-3,..., w nawie południowej — S-1, S-2, S-3,... Wszystkie wysokości podane przy opisie odkrywek, o ile nie zaznaczono, że mierzone są od poziomu współczesnej posadzki, liczone są od poziomu progu w drzwiach głównych kościoła — poziom 0.00 = 170.87 m npm.

¹⁰ Ołtarz ten jest widoczny na zdjęciu archiwalnym z 2 poł. XIX w. tj. z czasów przed restauracją kościoła, znajdującym się w archiwum PSOZ O/Tarnobrzeg.

¹¹ M. Buliński, *Monografia miasta Sandomierza*, Warszawa 1879, s. 295.

¹² M. Buliński, op. cit. s. 297.

¹³ Z. Gołubiewowa, *Kościół poddominikański, pw. św. Jakuba w Sandomierzu i jego dekoracja architektoniczna* (w:) *Studia nad historią dominikanów w Polsce 1222—1272*, t. II, Warszawa 1975, s. 44—83.

¹⁴ W ten sposób bywa też tłumaczona różna wysokość naw bocznych oraz pewne różnice między prezbiterium a korpusem nawowym, zob. Z. Gołubiewowa, op. cit.

¹⁵ M. Głosek, *Miecze środkowoeuropejskie z X—XV w.*, Warszawa 1984, s. 27.

¹⁶ W katalogu zabytków w *Sztuce przedromańskiej i romańskiej do schyłku XIII w.* pod red. M. Walickiego, Warszawa 1972, wymieniona jest tylko płyta nagrobna z Wąchocka.

¹⁷ Ustna opinia mgr. J. Zuba.

¹⁸ Wymiarów pierwotnego, wg Długosza drewnianego, kościoła św. Pawła nie znamy. Wzniesiony na jego miejscu w 2 ćw. XV w. kościół mурowany miał długość ok. 20 m, po powiększeniu go w 1637 r. ma 27,5 m. Prezbiterium kościoła św. Jakuba ma 18 m.

¹⁹ Braun, Hegenberg — widok Sandomierza od strony Wisły, rys. z cyklu *Civitates orbis terrarum*, miedzioryt, org. Muz. NAR. w WARSZAWIE, nr 1646.

²⁰ L. Polanowski, J. Zub, op. cit.

²¹ L. Polanowski, J. Zub, op. cit., także L. Polanowski, J. Zub, — *Sprawozdanie z badań architektonicznych. Wschodnie skrzydło klasztorne — elewacja zachodnia*, Sandomierz — Tarnobrzeg 1992 (mps. w archiwum PSOZ O/Tarnobrzeg).

²² np. M. Walicki (red.), — *Sztuka przedromańska i romańska do schyłku XIII w.*, Warszawa 1972, s. 187, ryc. 103.

²³ Fragmenty glazurowanych płytek posadzkowych znaleziono także na złożu wtórnym w wykopie I/90. Płytki ze starszych odkryć były publikowane m.in. przez Z. Gołubiewową i M. Walickiego.

Ergebnisse der in der Sankt-Jakub-Kirche und im ehemaligen Dominikanerkloster in Sandomierz in den Jahren 1990—1992 durchgeführten archäologischen Untersuchungen

Zusammenfassung

In den Jahren 1990—1992 wurden im Zusammenhang mit den Renowierungs- und Konservierungsarbeiten an der Sankt-Jakub-Kirche und am ehemaligen Dominikanerkloster in Sandomierz archäologische Untersuchungen auf dem Objektgelände durchgeführt. Ihre Aufgabe war, bisherige Feststellungen in der Kunstgeschichte und Architektur betr. Chronologie und Form des Klosterkomplexes zu verifizieren sowie konservatorische Angaben zu liefern. Die Untersuchungen umfaßten den südöstlichen Teil des Klosterkomplexes sowie das Innere der Kirche. Gleichzeitig wurden architektonische Untersuchungen unternommen, die sich auf der heutigen Sankt-Jacek-Kapelle — dem Überbleibsel des westlichen Klosterfüßels — und der westlichen Fassade des östlichen Klosterfüßels konzentrierten. Die Untersuchungen brachten, trotz seines relativ geringen Ausmaßes, eine ganze Reihe von neuen Angaben mit, welche ein neues Licht auf die Geschichte und Architektur des Sankt-Jakub-Kirche-Komplexes werfen. Zu den wichtigsten Forschungsergebnissen gehören:

1. Das Entdecken der Relikte einer älteren Vordominikanerkirche in Form von den in situ erhaltenen Fundamentmauern und den sekundär für den Bau der

heutigen Kirche gebrauchten Steinelementen, darunter einer Grabplatte mit dem gestochenen Schwertbild. Die ursprüngliche Sankt-Jakub-Pfarrkirche, von den Dominikanern um das Jahr 1226 abgetragen, war höchstwahrscheinlich ein kleiner einschiffiger aus Stein gemauerter Tempel.

2. Die Feststellung, daß der Klosterkomplex ursprünglich kein geschlossenes Viereck bildete und die Bestimmung der Chronologie dessen einzelnen Elemente. Zuerst, bis zur Hälfte des 13. Jhs. wurden die Kirche und das östliche Klostergebäude gebaut. Als nächstes, vermutlich in der Zeit zwischen der Hälfte und dem 3. Viertel des 13. Jhs., entstand das verienzelt stehende südliche Klostergebäude. Das westliche Flügel, dessen Überbleibsel die Sankt-Jacek-Kapelle ist, wurde erst gegen Ende des 14. Jhs. gebaut. Zu dieser Zeit entstand auch ein Teil der Kreuzgänge. Alle Komplexelemente wurden zu einem geschlossenen Viereck erst im 17. Jh. verbunden.
3. Im Inneren der Kirche wurden Gebrauchsniveaus aus dem 13. und 17. Jh. festgestellt. Im nördlichen Schiff wurde der fragmentarisch erhaltene Ziegelfußboden aus den 13. Jh. freigelegt.

Итоги археологических исследований, проводимых в костёле св. Иакова и бывшем доминиканском монастыре в г. Сахдомеж в 1990—1992 гг.

Резюме

В 1990—1992 гг. в связи с ремонтными и консерваторскими работами в костёле св. Иакова и бывшем доминиканском монастыре в г. Сандомеж проводились на территории объекта археологические исследования. Их целью была проверка существующих до сих пор установок искусствоведов и архитектуры насчёт хронологии и формы монастырского ансамбля, а также предоставление консерваторских указаний. Исследования охватили юго-восточную часть монастырского ансамбля и интерьера костёла. Параллельно предпринято архитектурные исследования, которые концентрировались на действующей часовне св. Яцека, являющейся остатком западного крыла монастыря и западного фасада сохранившегося восточного крыла. Исследования, несмотря на сравнительно небольшой объём, принесли ряд новых данных, которые заставляют по-новому посмотреть на историю и архитектуру ансамбля костёла св. Иакова. К самым важным исследованиям следует отнести:

1. открытие реликтов более раннего, преддоминиканского костёла в виде сохранившихся in situ стен фундаментов и вторично употреблённых для постройки настоящего костёла элементов камня, в том

числе надгробной плиты с вырезанным видом меча. Первоначальный приходский костёл св. Иакова, снежённый доминиканами ок. 1226 г., по всей вероятности, был небольшим однородным храмом, воздвигнутым из камня.

2. установление, что монастырский ансамбль первоначально не являлся закрытым четырёхугольником и уточнение хронологии его отдельных элементов. Первыми, к половине XIII в., были возведены костёл и восточное монастырское здание. В последующем, по всей вероятности, между половиной и третьей четвертью XIII в. возникло свободно стоящее здание монастыря. Западное крыло, остатком которого является часовня св. Яцека, внесено только в конце XIV века, тогда тоже возникла часть внутренних галерей. Соединение всех элементов ансамбля в закрыты четырёхугольник произошло только в XVII веке.
3. В интерьере костёла установлены подсобные уровни из XIII и XVII веков. В южном нефе открыто сохранившуюся фрагментарно кирпичную кладку XIII века.